INHOUDSOPGAVE

	PAGINA
1 Ligging, grenzen en omvang	2
2 Landschappelijke structuur	4
3 Infrastructuur	12
4 Nederzettingen	15
5 Bevolking	18
6 Middelen van bestaan	20
7 Sociale en culturele voorzieningen	27
8 Ontwikkeling 1850 - 1940	30
Bronnen	34
Bijlagen	36

HET OVERSTICHT
Zwolle, mei 1990.

1 Ligging, grenzen en omvang

Denekamp is een plattelandsgemeente in het noordoosten van Twente. Het bestuurlijke en administratieve centrum wordt gevormd door het dorp Denekamp. Tot de gemeente behoren verder de kerkdorpen Noord-Deurningen, Lattrop en Tilligte en de buurschappen met hoofdzakelijk verspreide bebouwing Breklenkamp, Groot Agelo, Klein Agelo, Nutter en Oud Ootmarsum.

De gemeente Denekamp is ontstaan op 1 juli 1818. Op die datum werd de gemeente Ootmarsum gesplitst in twee afzonderlijke bestuurlijke eenheden. De stad Ootmarsum en omgeving (het voormalige stadgericht) vormen sindsdien de gemeente Ootmarsum, de overige delen (het oostelijke deel van het voormalige richterambt Ootmarsum, te weten de marken Nutter en Olden Ootmarsum, Groot- en Klein Ageloo, Breklenkamp, Lattrop, Tilligte, Noord Deurningen en Denekamp) vormen vanaf die datum de gemeente Denekamp.

In het noorden en oosten grenst de gemeente aan de Bondsrepubliek Duitsland, in het zuiden aan de gemeenten Losser en Weerselo en in het westen en noordwesten aan de gemeente Tubbergen. Midden in het westelijke deel van de gemeente Denekamp ligt de gemeente Ootmarsum. Op **kaart 1** is de ligging van de gemeente Denekamp in Twente weergegeven.

Het grondgebied van de gemeente Denekamp besloeg op 1 januari 1988 een oppervlakte van 88,41 km^2, waarvan 0.88 km^2 uit binnenwater breder dan zes meter bestond. De woningvoorraad bedroeg toen 3.663 eenheden en het aantal inwoners

12.209 personen. De gemiddelde woningdichtheid per km^2 was 42 woningen, de gemiddelde bevolkingsdichtheid 139 inwoners. Ter vergelijking: het bevolkingsdichtheidscijfer voor Twente als geheel bedroeg op 1 januari 1988 400, het woningdichtheidscijfer 149.

2 Landschappelijke structuur

2.1. Geologie

In de wordingsgeschiedenis van het landschap in de gemeente Denekamp en bij het bepalen van het grondgebruik door de eeuwen heen hebben processen uit de geologische perioden van de ijsbedekking (het Pleistoceen) en de relatief warme huidige periode (het Holoceen) een belangrijke rol gespeeld. Het Pleistoceen en het Holoceen begonnen respectievelijk ongeveer 2.500.000 en 10.000 jaar geleden.

Voordat het in de Saale-ijstijd vanuit Scandinavië oprukkende landijs het gebied van de huidige gemeente Denekamp bereikte, was hier in een marien milieu zeeklei en in een latere koude periode onder andere door de toenmalige Dinkel, de Oerdinkel, een pakket grof zand en (kleihoudend) grind afgezet. Tijdens de landijsbedekking van het noordelijke deel van Nederland drong een van de landijslobben het dal van de Oerdinkel binnen en stuwde het aanwezige materiaal aan de zijkanten op tot langgerekte heuvelruggen bestaande uit zeeklei, grind, grof zand en klei. Van deze zogenaamde stuwwallen is die in het noordwestelijke deel van de gemeente een voorbeeld. Het betreft hier de opgestuwde westelijke wand van het Dinkeldal. De Kuiperberg, de Kersberg en de Witte Berg vormen enkele van de hoogste delen van de stuwwal. Toen het landijs zich terugtrok bleef op de oude afzettingen een niet of nauwelijks water doorlatende laag keileem, een door het landijs meegevoerd en gevormd mengsel van keien, grind, grof zand en leem, achter.

Na de ijsbedekking werd het Dinkeldal, waarvan het laagste deel zich tegenwoordig ongeveer 35 meter onder het maaiveld bevindt, opgevuld met materiaal afkomstig van de omliggende heuvels. Op de flanken daarvan ontstonden erosiegeulen. Een netwerk van geultjes en beken zorgde in het dal voor het ontstaan van een sterke afwisseling van hoge en lage terreingedeelten.

Tijdens de laatste ijstijd van het Pleistoceen bereikte het opnieuw als een gigantische bulldozer vanuit het noorden voortschuivende landijs Nederland niet. Wel heersten hier arctische omstandigheden, waardoor de wind, als gevolg van het ontbreken van een vegetatiedek, vrij spel had en vat kreeg op de losse bodemdeeltjes. Het door de wind meegevoerde materiaal werd elders weer afgezet, onder meer in het gebied dat tegenwoordig de gemeente Denekamp uitmaakt. Het gehele gebied werd bedolven onder een plaatselijk dik pakket dekzand. Het er aanwezige reliëf werd daardoor enigszins genivelleerd.

Op het Pleistoceen volgde het Holoceen waarin het klimaat geleidelijk milder werd, de zeespiegel begon te stijgen en de vegetatie weer een kans kreeg zich te ontwikkelen. In komvormige terreingedeelten in het noordoostelijke deel van de gemeente Denekamp, waaruit door de aanwezigheid van de keileem in de ondergrond overtollig water niet weg kon vloeien, ontwikkelde zich in een zuurstofarm en drassig milieu hoogveen. De Bergvennen en het Lattropse Veen waren er het gevolg van.

De Dinkel en andere beken zetten in het Holoceen in de lage gedeelten tussen de dekzandruggen en -koppen grote hoeveelheden beekklei af. Deze en andere genoemde geologische formaties met de daarop ontstane bodemsoorten zijn ingetekend op **kaart 2**.

2.2. Bodemgesteldheid en landschap
Het uitgesproken micro-reliëf van het Denekampse grondgebied vormde de grondslag voor het gemengde agrarische bedrijf en het landschap zoals zich dat rond het midden van de vorige eeuw voordeed. Op de met dekzand bedekte stuwwal en de dekzandopduikingen legden de landbouwers vanaf ongeveer de Karolingische Tijd hun bouwlanden aan, op de stuwwal vrij grote bouwlandcomplexen zonder duidelijke perceelsscheidingen (essen), op de kleinere voor akkerbouw geschikte gronden bouwlanden voor één (eenmansessen) of enkele bedrijven. Eeuwenlange bemesting van de van nature vrij onvruchtbare dekzandgronden op de gestuwde afzettingen met een mengsel van bosstrooisel, heideplaggen en mest uit de potstal zorgden voor het ontstaan van een meer dan 30 cm dik cultuurdek, de zogenaamde enkeerdgronden.

Ook in de lager gelegen delen van het grondgebied en op de heidevelden legden de landbouwers akkers aan. Evenals dat bij de essen het geval was, werden deze akkerkampen ter bescherming tegen loslopend vee en andere dieren omringd door een wal van akkermaalshout (maal = grens).

De (natuurlijke) wei- en hooilanden kregen een plaats in de laaggelegen vochtige beekdalafzettingen die hiervoor zeer geschikt waren. De vruchtbaarheid van de uit fijn zand en klei bestaande beekkleigronden werd op natuurlijke wijze in stand gehouden, doordat ze regelmatig overstroomd en daardoor van een laag vruchtbaar slib voorzien werden. Houtwallen om de aangelegde groenlandkampen (broeken en maten) deden dienst als perceelsafscheiding en als wildkering.

De derde belangrijke categorie gebruiksgronden voor het uitoefenen van het gemengde, hoofdzakelijk zelfverzorgende agrarische bedrijf waren de heidevelden en de veengronden. De heidevelden strekten zich uit over de voor akkerbouw ongeschikte zandgronden met een laag grondwaterpeil die vanwege het afplaggen ten behoeve van de bereiding van potstalmest nog eens extra verschraalden. Zo ontstonden de sterk uitgeloogde veldpodzolgronden.

Rond 1850 waren in de gemeente Denekamp de bovengenoemde drie soorten gebruiksgronden, die elk een eigen landschappelijk karakter hadden, nog vrijwel onaangetast aanwezig. Op de stuwwal in het westen van de gemeente lagen de voor Denekampse begrippen grote escomplexen de Bovenes, de Oud Ootmarsummer Es en de essen van Groot- en Klein Agelo. Ingeklemd tussen de Dinkel en de heidevelden langs de Duitse grens bevond zich een band van oude bouwlanden, variërend van esachtige complexen in het zuiden (bijvoorbeeld de Dorper Es en de Wester Es ten westen van Noord Deurningen) tot eenmansessen en akkerkampen in Breklenkamp. Een kleiner complex van essen en andere bouwlanden met enkeerdgronden lag rond Tilligte.

De grootste aaneengesloten oppervlakten verkavelde maten (of meden) en hoofdzakelijk niet verkavelde broeken waren rond het midden van de vorige eeuw ten westen van Tilligte gesitueerd, bijvoorbeeld de Steenmaten, de Voortmaten, de Broekmaten, het Tilligterbroek, en de Kogelmaten. In het oostelijke deel van de gemeente overheersten de kleinere complexen wei- en hooilanden. Voorbeelden hiervan zijn het Binnenbroek ten westen van Lattrop, het Bonkenbroek ten noorden van Noord-Deurningen en de Dorpsche Hooimaten ten noordoosten van Denekamp.

Langs de oostelijke grens met de Duitse Bondsrepubliek en ten noorden en zuiden van de gemeente Ootmarsum lagen de uitgestrekte gemeenschappelijke heidevelden. Voorbeelden van deze niet verkavelde woeste gronden waren in het oostelijke grensgebied het Breklenerveld, het Lattropsche Veld en het Noord-Deurninger Veld, in het gebied ten noorden van de gemeente Ootmarsum het Nutter Veld en het Oud Ootmarsummer Veld en in het gebied ten zuiden van die gemeente het Ageler Veld. Veengronden kwamen alleen voor ten oosten van Lattrop.

Een typisch landgoederenlandschap met vrij grote parkachtige groenstructuren kwam alleen voor rond Singraven.

In het oude Middeleeuwse ontginningslandschap (de bouwlandcomplexen en de groenlandkampen) hebben zich tussen 1850 en 1935 nauwelijks landschappelijke wijzigingen voorgedaan; als gevolg van verbeteringen op waterhuishoudkundig gebied wel een belangrijke uitbreiding van het areaal in cultuur gebrachte natuurlijke wei- en hooilanden in de broeklanden en daardoor een uitbreiding van het matenlandschap met de onregelmatige blokverkaveling en het dichte patroon van houtwallen en hagen. Uitbreidingen van het areaal grasland vonden ook plaats in de woeste heidevelden, waar de wei- en hooilanden eveneens in veel gevallen met houtwallen omgeven werden. Grote delen van het Nutter Veld en het Oud Ootmarsummer Veld werden bebost.

Na 1935 maakte in het gehele oostelijke deel van de gemeente het kleinschalige besloten coulissenlandschap plaats voor een veel opener landschap, waarin voor houtwallen, hagen en "grote" reliëfverschillen geen plaats meer was. De oude perceelsscheidingen verdwenen en veel gronden werden geëgaliseerd. Het areaal woeste gronden werd teruggebracht tot enkele kleine gebieden in het oostelijke grensgebied. Het betreft het zuidelijke deel van het Brecklenkampsche Veld, De Hooge Weust, De Vetpot en de Bergvennen, waarvan de twee laatstgenoemde gebieden natuurreservaten vormen. Het Denekampse Veld is na 1933 grotendeels bebost. Vooral in de ontgonnen heidevelden overheerste van meet af aan een rationeel verkavelingspatroon. Het duidelijkst komt dat tot uitdrukking in het Ageler Veld.

Het landgoederenlandschap rond de voormalige havezate Singraven en het typische esdorpenlandschap van de buurschappen Groot- en Klein-Agelo, voor zover dat ten noorden van het kanaal Almelo-Nordhorn ligt, hebben tot op heden hun oorspronkelijke karakter behouden. De grote es de "Heggelkamp", die op de helling van de Zonnenberg ligt, is nog steeds niet verkaveld en in de weidegebieden vormden houtwallen nog steeds de meest gebruikelijke vorm van perceelsscheidingen.

2.3. *Bodembeheer en ontginningen*

Van oudsher was het grootste gedeelte van het grondgebied dat tegenwoordig tot de gemeente Denekamp behoort in eigendom van de marke-organisaties. Een deel van de grond kwam vanaf ongeveer de dertiende eeuw in handen van de bewoners van de verschillende adellijke hoven, de havezaten. Denekamp kende vroeger vier van dergelijke versterkte erven met de rechten van een havezate, te weten Singraven, Beugelskamp, Noord Deurningen en Borg Beuningen. Hoewel ook het huis te Breklenkamp de uiterlijke kenmerken van een havezate had en de bewoners ervan grootgrondbezitters waren, heeft Breklenkamp nooit de status van een havezate gekregen. Behalve de genoemde havezaten en het huis Breklenkamp telde de gemeente ook nog een buitenhuis, te weten het iets ten noorden van Singraven aan de Dinkel gelegen Harseveld.

"Syngrave" (= grote graven) wordt voor het eerst genoemd in een

procesacte uit 1381. Het was een leengoed van het geslacht Van Awick uit de Lutte. In 1396 ging het leen door verkoop over in handen van de Groningse edelman Johan Hondenberg, die in 1415 op de plaats waar thans het huis staat een verdedigbaar huis bouwde. In 1448 volgde de bouw van een grotere watermolen. Na in 1505 te zijn aangekocht door de Drost van Twente, Frederik van Twickel, heeft het goed tijdelijk dienst gedaan als klooster van "Het convent der derde Orde van St. Franciscus te Oldenzaal".

Het landgoed onderging belangrijke uitbreidingen ten tijde van Mr. Johannes Theunis Roessingh Udink uit Enschede, die het gehele bezit in 1829 kocht. Tot het goed behoorden naast de havezate onder meer een achttal volgewaarde erven, enkele kottersplaatsen, twee bewonersplaatsen en de windkorenmolen te Lattrop. In 1838 werd het goed Harseveld aangekocht, dat wil zeggen het vervallen herenhuis en acht bouwhoeven en huismanswoningen, groot bijna 60 ha. De havezate Noord-Deurningen, inclusief 10 boerderijen en 163 ha grond, kwam in 1856 ook in het bezit van de eigenaar van Singraven. Het totale bezit van de familie Roessingh-Udink bestond toen uit twee havezaten, 17 erven, 20 kotters en in totaal 1.165 ha grond, waarvan een groot deel uit woeste grond (verkregen door de markeverdelingen) bestond.

In 1915 volgde de publieke verkoop van de goederen van de familie Roessingh-Udink. De goederen Singraven, Harseveld en Noord-Deurningen met een totale grootte van 431 ha kwamen in handen van de Twentse textielindustrieel Jan Adriaan Laan, die zijn goederen onderbracht in de N.V. Landlust te Amsterdam. Daarvoor waren al afzonderlijke erven te Denekamp, Tilligte, Lattrop en Noord-Deurningen verkocht. In 1919 verkocht "Landlust" de gronden van het landgoed Noord-Deurningen (156 ha) met de bijbehorende tien boerderijen. Vijf jaar later werd het landgoed Singraven weer uitgebreid, dit maal met de resten van de voormalige havezate en landgoed Beugelskamp.

Sinds 1956 is het landgoed Singraven ondergebracht in de Stichting Edwina van Heek, die de plicht op zich genomen heeft het gehele bezit in ongeschonden toestand voor het nageslacht te bewaren. Het huis is sinds 1968 ter bezichtiging voor het publiek opengesteld. Het landgoed was toen 330 ha groot, waarvan 100 ha bouw- en weiland en 230 ha bos. Op het landgoed stonden toen nog zeven boerderijen, namelijk Auskamp, Sonderhuis, Hoogende, Gortemaker, Horst, Masselink en Ekelhof, negen andere woningen, de watermolen Singraven en een uitspanning bij de watermolen. Van de genoemde boerderijen waren de eerste vier pachtboerderijen, de andere drie waren in bruikleen gegeven aan gepensioneerde arbeiders. Van de havezate Singraven is geen bepaald bouwjaar te geven. Achtereenvolgende verbouwingen en restauraties maken dat onmogelijk. Pas in de jaren 1921 tot 1923 kreeg het huis zijn huidige aanblik. De twee poortwoningen aan het begin van de oprijlaan dateren uit 1937. De ronde jachthut aan de oprijlaan is oorspronkelijk

gebouwd als badhuis/sauna.

De havezate (of gravenhuis) Noord-Deurningen werd in 1875 verkocht aan de Duitse congregatie van de "Bermherzigen Schwestern van Thuine". De zusters hielden zich aanvankelijk bezig met de verpleging van zieken en de opvoeding van wezen en halve wezen. Later werd het complex uitgebreid met een kapel, een landbouwhuishoudschool met internaat van de A.B.T.B. (Aartsdiocene Boeren- en Tuindersbond), een grote school met internaat voor kinderen die aan de ouderlijke macht waren onttrokken en een noviciaat (1934). Tegenwoordig is het complex in gebruik als klooster (annex rustoord) en als internationale school.

Van de havezaten Beugelskamp en het buitenhuis Harseveld is tegenwoordig niets meer over. Beide huizen waren in 1850 al gedeeltelijk gesloopt. In een restant van de Beugelskamp is rond de eeuwwisseling, toen de gemeente Denekamp een belangrijk toeristenoord was, een van de vele hotels die de gemeente toen rijk was, gevestigd.

Sinds 1901 behoort het huis te Breklenkamp en een achttal boerderijen, tesamen een oppervlakte van 166 ha uitmakend, tot bezittingen van Kasteel Twickel (sinds 1953 Stichting Twickel geheten) in de gemeente Ambt Delden. Midden 1941 werd het oude huis Breklenkamp, inclusief 3,5 ha grond aangekocht door Arnold Helmig van Heek. Hij liet de Breklenkamp restaureren met het doel er een jeugdherberg in te vestigen. Op 23 november 1946 was het zover: de nieuwe jeugdherberg werd officieel in gebruik genomen en overgedragen aan de "Stichting Jeugdherbergen in Twente". De Breklenkamp kreeg tevens de functie van conferentieoord.

Waren de meeste gronden in het oude cultuurlandschap al in de Middeleeuwen ontgonnen, in de loop van de negentiende eeuw, eerste helft twintigste eeuw volgde het in cultuur brengen van verreweg het grootste deel van de nog resterende woeste gebieden. In 1830 besloeg de oppervlakte niet in cultuur gebrachte gronden ruim 5.633 ha, oftewel bijna 64% van het totale gemeentelijke grondgebied.

Toen omstreeks 1850 de marke-organisaties van Groot- en Klein Ageloo (1844), Denekamp (1845), Tilligte (1847), Noord-Deurningen (1848), Lattrop (1853), Nutter en Olden Ootmarsum (1855) en Breklenkamp (1871) werden opgeheven, stond in principe niets een grootschalige ontginning van de woeste gronden en daardoor een uitbreiding van het areaal bouw- en weiland meer in de weg. Het duurde echter tot omstreeks 1900 voordat daarmee werkelijk een aanvang kon worden gemaakt. Tot dan had een nijpend tekort aan betaalbare (organische) mest het vruchtbaar maken van de schrale heidegronden in de weg gestaan. De introduktie van de kunstmest rond de eeuwwisseling maakte aan dat probleem een einde. Op relatief grote schaal werden woeste gronden, overeenkomstig het veranderde produktieplan, omgezet in weidegronden. Zo werd volgens de gemeenteverslagen in 1911 en

1912 respectievelijk 85,14 en 83,22 ha heide tot weide herschapen, in 1916 77,02 en in 1919 53 ha. De vruchtbaarheid van de natuurlijke groengronden nam door het toedienen van kunstmest weliswaar ook toe maar meer nog door verbeteringen op het gebied van de waterhuishouding.

Als gevolg van voortschrijdende ontginningen bedroeg het totale oppervlak woeste grond nog ongeveer 3.000 ha (ca 33% van het totale gemeentelijke grondgebied. In de periode daarna zijn met uitzondering van de genoemde gebieden ten oosten van Lattrop alle overige woeste gronden ontgonnen ten behoeve van de uitbreiding van het areaal weiland.

Op **Kaart 3** zijn zowel de voormalige marken als de landgoederen Singraven en Twickel (voor zover binnen de gemeente Denekamp gelegen) ingetekend. In de gemeente Denekamp werd bij de ontbinding van de marke-organisaties ook aan de "ongewaarde" ingezetenen, de brinkzitters of bijzitters, een deel van de woeste gronden toegewezen. Normaal gesproken kregen alleen de eigenaars van volgewaarde erven woeste gronden in eigendom.

2.4. Waterbeheersing

De gemeente Denekamp ligt in het stroomgebied van de Dinkel. De westelijke waterscheiding van deze beek loopt in Noordoost-Twente over de stuwwallenrug Ootmarsum-Oldenzaal-Enschede, terwijl de oostelijke waterscheiding wordt gevormd door de inmiddels in cultuur gebrachte hoge heidevelden langs de grens met de Duitse Bondsrepubliek. Een belangrijk deel van haar water ontvangt de Dinkel van een aantal zijbeken, waarvan er ook enkele (al dan niet gekanaliseerd) door Denekamps grondgebied stromen. Voorbeelden zijn de Voltherbeek, de Enkterbeek, de Sombeek, de Rammelbeek, de Gele Beek, de Springendalsbeek en de Hollandsegraven. Alle genoemde beken hebben als gevolg van hun ligging in het Dinkeldal een zuid-noord gerichte loop.

De verbetering van de waterhuishouding in de benedenloop van de Dinkel is pas laat op gang gekomen. Tot na de Tweede Wereldoorlog kwamen er regelmatig omvangrijke inundaties voor. In 1921 maakte W.M. Vink van de provinciale waterstaat een verbeteringsplan voor de Dinkel van rijksgrens tot rijksgrens. Toen een waterschap voor het Benedendinkelgebied zou worden opgericht wilde echter niet iedereen meewerken omdat de verbetering van de Dinkel voor het gebied te duur werd geacht. De rivier diende namelijk hoofdzakelijk voor de doorvoer van water van elders. Bovendien zou aan de verbetering op Nederlands grondgebied een verbetering van de Duitse Dinkel vooraf moeten gaan, omdat de zijbeken daar pas in de buurt van de rijksgrens op de Dinkel aansluiten. Ook het alternatief: bedijking van de Dinkel in combinatie met de dan noodzakelijke bemaling van de Hollandsegraven en de Gelebeek werd te kostbaar en onvoldoende bedrijfszeker geacht.

Het grootste struikelblok voor de

verbetering van de Dinkel benedenstrooms was het molenrecht van de in het Duitse Lage gelegen, bij kasteel Twickel behorende molen. Een overeenkomst van 1933 tussen de provincie Overijssel en de Kreis Bentheim voorzag in de aanleg van een omleidingskanaal voor het water van de Hollandsegraven en de Gelebeek. In de jaren 1934-1936 kwam dit kanaal gereed onder de naam Dinkelkanaal. Er werden enkele kleine dijken aangelegd om het Dinkelkanaal te ontlasten van het overstromingswater van de Dinkel. Om met een zo kort mogelijke grondduiker te kunnen volstaan werden de dijken dicht langs de Dinkel aangelegd.

Na de oprichting van een waterschap voor de Benedendinkel in 1942 begonnen de verbeteringswerken in het Benedendinkelgebied. Om het natuurschoon te sparen werd besloten een omleidingskanaal aan te leggen dat al het water dat de capaciteit van de Dinkel te boven ging, moest verwerken. In ruilverkavelingsverband kwam het Omleidingskanaal in 1964 gereed. De Benedendinkel werd verruimd en deels bedijkt.

3 Infrastructuur

3.1. Waterwegen

Scheepvaartwegen hebben in de geschiedenis van de gemeente Denekamp een zeer geringe rol gespeeld. De enige natuurlijke waterweg in de gemeente, de Dinkel was slechts in beperkte mate bevaarbaar; in een droge zomer als gevolg van gebrek aan water, in een natte winter als gevolg van een teveel aan water.

Pogingen en plannen rond het midden van de vorige eeuw om de Dinkel via een kanaal te verbinden met de Regge liepen op niets uit. Zo was onder meer in het oorspronkelijke Overijsselsche Kanalenplan van 1847 voorzien in het aanleggen van kanalen naar de Dinkel, maar in latere versies van dat plan kwamen deze niet meer voor. Een kanaal van Almelo naar de Eems in Duitsland was uit handelsoverwegingen wel gewenst, maar de aanleg ervan werd vooralsnog te duur geacht. Pas ingevolge een in 1876 te Berlijn gesloten overeenkomst werd tenslotte toch nog een kanaal van Almelo via ondermeer de gemeente Denekamp naar de Vecht bij Nordhorn (Duitsland) aangelegd, het kanaal Almelo-Nordhorn. Op Nederlands grondgebied werd het kanaal in 1889 opengesteld, op Duits grondgebied in 1904. In dat jaar werd er een trekschuitdienst ingesteld van Denekamp naar Nordhorn. Vier jaar later werd de trekschuitdienst omgezet in een stoombootdienst voor goederenvervoer.

Hoewel het kanaal slechts 14 meter breed werd, was het vanwege een groot aantal wisselplaatsen (in totaal 19) goed te bevaren. Om enige economische betekenis te

hebben, kwam het kanaal echter te laat, namelijk nadat de spoorwegen de transportfunctie van de Twentse waterwegen al grotendeels hadden overgenomen. Daarnaast bemoeilijkten hoge toltarieven een rendabele exploitatie van goederen- en personenvervoer. De scheepvaartfunctie van het kanaal bleef beperkt tot het transport van kunstmest en turf tussen Almelo en Nordhorn. Na de Tweede Wereldoorlog werd de scheepvaart op het kanaal van Almelo naar Nordhorn gestaakt. Tot een economische expansie van het dorp Denekamp heeft de aanleg van het Kanaal Almelo-Nordhorn niet bijgedragen. Daarvoor liep het tracé van het kanaal te ver noordelijk.

Over het kanaal Almelo-Nordhorn werden op Denekamps grondgebied zes ophaalbruggen (van west naar oost de Agelerbrug, de Harseveldbrug, de Nosseltbrug, de Deurningerbrug, de Gele Brug en de Hoge Brug) en één draaibrug (ongeveer een halve kilometer ten westen van de Deurningerbrug in de weg van Denekamp naar Noord-Deurningen) gebouwd. Een aantal van de oorspronkelijke bruggen is nog aanwezig, evenals het sluizen- en grondduikercomplex op de plaats waar het kanaal van Almelo naar Nordhorn de Dinkel kruist.

3.2. Wegen

Goederen- en personenverkeer tussen de verschillende dorpen en buurschappen in de gemeente Denekamp en omliggende plaatsen vond in 1850 alleen plaats over landwegen. Het dorp Denekamp lag aan de macadamweg van Oldenzaal naar Nordhorn, de aftakking van de op last van de regering rond de jaren dertig van de negentiende eeuw gereed gekomen weg Amsterdam-Deventer-Oldenzaal-Hannover. De weg Oldenzaal-Nordhorn was ten tijde van Napoleon aangelegd.

Op initiatief van het gemeentebestuur van Ootmarsum werd na de voltooiing van de genoemde weg van Amsterdam naar Hannover in 1840 begonnen met de aanleg van een verharde verbindingsweg tussen Almelo en Denekamp via Ootmarsum en Tilligte. In 1847 was de door de gemeenten Ootmarsum en Stad Almelo gefinancierde weg gereed. De exploitatie van de weg werd bekostigd door het instellen van tollen, waarvan twee aan het traject binnen de gemeente Denekamp (één ten westen van de Hezenberg en één iets ten oosten van de gemeente Ootmarsum). Aan de weg Oldenzaal-Nordhorn werd op grondgebied van de gemeente Denekamp tol geheven ter hoogte van het Gravenhuis. Toen in 1894 de Provincie de straatwegen overnam, werden de tollen afgeschaft.

Tussen 1850 en 1940 is het wegennet in de gemeente Denekamp nauwelijks uitgebreid. Wel werden de meeste doorgaande wegen in die periode verhard, bijvoorbeeld de weg van Oldenzaal via Rossum en Klein-Agelo naar Ootmarsum in 1908. De verharding van de weg van Denekamp via Noord-Deurningen, Lattrop en Breklenkamp naar Lage (Duitsland) in 1912 hield bij de rijksgrens prompt op. Vrijwel alle wegen van lokaal belang en het ontbrekende stuk in de weg naar Lage zijn na de Tweede Wereldoorlog verhard.

Op het traject Oldenzaal-Denekamp-

Ootmarsum werd tot 1903 een diligencedienst onderhouden. De dienst werd ingekrompen tot het traject Denekamp-Ootmarsum toen in dat jaar een tramlijn tussen Oldenzaal en Denekamp geopend werd. Het gereedkomen van de verharding van de weg van Oldenzaal via Klein-Agelo naar Ootmarsum in 1908 leidde tot de definitieve opheffing van de diligencedienst.

Als uitvloeisel van het opkomen van een omvangrijke pendel op Nordhorn rond 1900 nam de gemeenteraad van Denekamp in 1913 een aandeel in de autobusdienst van textielfabrikant H. Stroink Jr. uit Nordhorn en A.J. Hondelink uit Denekamp. De garage van de toen opgerichte busonderneming met lijndiensten tussen beide plaatsen werd aan de Ootmarsumsestraat in Denekamp gevestigd. Tot 1958 hadden het Nederlandse en Duitse deel van het traject Denekamp-Nordhorn elk een eigen bus. Bij het grenskantoor "Rammelbeek" (daterend uit ca. 1910) was de overstapplaats.

3.3. Spoorwegen

De in 1903 geopende tramlijn van Oldenzaal naar Denekamp was van de in Oldenzaal gevestigde Nederlandsch-Westfaalsche Stoomtramweg-Maatschappij (N.W.S.M.). In Oldenzaal gaf de tramweg aansluiting op het landelijke spoorwegennet.

Binnen de gemeente Denekamp volgde de tramlijn het traject van de straatweg van Oldenzaal naar Nordhorn. De exploitatie van de tramweg heeft toen het verkeer met bussen, vrachtauto's en personenauto's opkwam steeds ongunstiger resultaten afgeworpen. In 1936 was het met het reizigersvervoer, dat van 1928 tot 1935 was gedaald van 19.002 personen tot 5.417 personen, gedaan. Het goederenvervoer werd daarna nog een tijd voortgezet. Plannen uit de vorige eeuw voor de aanleg van een spoorlijn Lingen-Nordhorn-Denekamp-Almelo en plannen uit het begin van de twintigste eeuw van de N.W.S.M. voor het tot stand brengen van een tramlijn van Denekamp via Ootmarsum en Tubbergen naar Almelo zijn nooit verwezenlijkt.

Het oorspronkelijke stationsgebouwtje "Denekamp" vormt de enige tastbare herinnering aan de tramlijn. Het is tegenwoordig in gebruik als woning. **Kaart 4** geeft een overzicht van de belangrijkste (opgeheven) infrastructurele voorzieningen.

4 Nederzettingen

4.1. Kerkdorpen

Het dorp **Denekamp** is ontstaan rond een omstreeks 1275 in de gelijknamige marke gebouwde kerk, op een plek waar men veilig was voor de regelmatig terugkerende winterinundaties van de Dinkel. Denekamp werd in 1295 kerkelijk zelfstandig. De aan de waterheilige Sint Nicolaas gewijde parochiekerk werd gebouwd op de Scholtenhof, die in de marke de rol van hoofdhof vervulde. Vestiging rond de kerk werd gestimuleerd door het uitkeren van *kleine geldelijke vergoedingen*, de zogenaamde "worttins". Aanvankelijk bleven het gebied rond de kerk en de brink waaromheen de boerenhoeven van de Denekampse buurschap stonden, twee duidelijk te onderscheiden eenheden. Pas na 1850 groeiden de twee delen van de nederzetting naar elkaar toe, waardoor er een meer compacte structuur ontstond. Van oorsprong was Denekamp een essenzwermnederzetting, dat wil zeggen een samenstel van meerdere kleine essen die elk slechts genoeg bouwland aan enkele boeren boden. Denekamp is het enige Twentse voorbeeld van een dergelijke nederzetting waarin een kern tot ontwikkeling kwam.

Tot omstreeks 1910 vonden de beperkte uitbreidingen van de bebouwde kom hoofdzakelijk plaats langs de belangrijkste uitvalswegen. Concentratiepunten lagen aan de Lattropseweg, de Nordhornsestraat en de straat richting Berghum.

Als gevolg van een sterke opbloei van de textielindustrie in Nordhorn maakte de sinds 1850 optredende voortdurende daling van

het aantal inwoners in Denekamp plaats voor flinke vestigingsoverschotten, vooral in de jaren 1910-1913. Het dorp Denekamp werd de woonplaats van veel fabrieksarbeiders die dagelijks de grens overschreden om in de Nordhornse fabrieken te gaan werken.

In 1913 besloot de gemeenteraad een uitbreidingsplan voor de bebouwde kom richting Nordhorn te ontwerpen, dit met het oog op de vele bestaande particuliere bouwplannen. In 1914 werd de woningbouwvereniging "Sint Nicolaas" opgericht met het doel 32 arbeiderswoningen te bouwen. Beide plannen kwamen niet verder dan de tekentafel. De genoemde woningbouwvereniging werd kort na de oorlog opgeheven.

Een op particulier initiatief van de Nordhornse textielfabrikant Stroink gebouwd complex van een tiental arbeiderswoningen werd nog net voor de oorlog van 1914-1918 gerealiseerd, op een lokatie dichtbij de grens.

In 1924 liet de gemeente met steun van het Rijk aan de Nordhornsestraat halverwege het kanaal Almelo-Nordhorn acht arbeiderswoningen bouwen. In 1925 kwamen die "Acht Zaligheden" gereed. De grond achter de nieuwe woningen werd voor 75 jaar in erfpacht afgestaan aan de Nordhornse fabrikanten Niehues en Dütting, die daarop eigen arbeiderswoningen wilden bouwen. Oorspronkelijk had de woningbouwvereniging Sint Nicolaas hier zullen bouwen. Aan de Düttingstraat ontstonden 14 woningen in één blok van zes en twee blokken van vier. Aan de Kloppendijk, die haaks op de Düttingstraat staat, verrezen eveneens twee blokken van elk vier woningen. In 1929 werd even ten noorden van het kanaal van Almelo naar Nordhorn door de woningbouwvereniging "Sint Joseph" een complex van 12 arbeiderswoningen gebouwd. Verdere uitbreidingen van de bebouwing in het dorp Denekamp kwamen voor de Tweede Wereldoorlog tot stand op particulier initiatief. Het merendeel van de woningen van de in de Nordhornse fabrieken werkende Denekampse arbeiders verrees aan weerszijden van de Nordhornsestraat. Daarnaast woonden veel fabrieksarbeiders aan de Spittendijk, de Krabbendijk en de Brandlichterweg.

Relatief grote uitbreidingen van de bebouwde kom van Denekamp dateren van na de Tweede Wereldoorlog, evenals ingrijpende wijzigingen in de structuur van het oude centrum. Hier moesten als gevolg van de reconstructie van de ter plaatse zeer smalle en bochtige weg Oldenzaal-Nordhorn veel historische panden het veld ruimen.

Enkele belangrijke historische gebouwen uit de periode 1850-1940 in de bebouwde kom van Denekamp zijn het oude gemeentehuis uit 1921 dat dienst heeft gedaan tot 1980, toen het huidige gemeentekantoor in gebruik werd genomen, het oude postkantoor met woonhuis aan de Burgemeester Hoogklimmerstraat en het woonhuis uit omstreeks 1900 waarin het kantoor van de Rijkspolitie is gehuisvest.

Aan de Oldenzaalsestraat net buiten de bebouwde kom staat het museum "Natura Docet" (de natuur leert) van de oprichter J.B. Bernink. Van het museum dateert het oudste op initiatief van de in 1913 opgerichte Vereniging "Natura Docet" gebouwde gedeelte uit 1921. In mei 1922 werd het museum voor het publiek geopend. In de jaren 1927 en 1936 werd het gebouw respectievelijk uitgebreid met twee museumzalen en een studiezaal voor geologie. De geschiedenis van "Natura Docet" begon in 1911 toen Bernink bij zijn woonhuis aan de Brinkstraat in de bebouwde kom een museumzaal liet aanbouwen.

Noord-Deurningen was in 1850 nog een duidelijk voorbeeld van een essenzwermnederzetting zonder dorpskern. Wel was er aan de Johanninksweg een school gevestigd. Een kleine dorpskern kwam na 1934 tot ontwikkeling rond de in dat jaar in gebruik genomen rooms-katholieke noodkerk aan de kruising Nordhornsestraat-Johanninksweg. De hier aanwezige snel groeiende groep fabrieksarbeiders vormde de doorslag bij de keuze van een lokatie voor een bijkerk van de Sint Nicolaaskerk te Denekamp die als gevolg van een snelle toename van het aantal parochianen te klein was geworden.

Meer of minder duidelijke kernvorming trad ook in de oorspronkelijke essenzwermnederzettingen **Tilligte** en **Lattrop** pas op nadat er een kerkgebouw was verrezen. De rooms-katholieke kerk in Tilligte dateert uit ±1915, die in Lattrop uit 1925. Beide kerkdorpen groeiden uit tot kleine kernen met beperkte functies op sociaal, cultureel en economisch terrein. De bebouwing in Tilligte concentreerde zich aanvankelijk voornamelijk langs de Ootmarsumsestraat en later (na 1970) in een blokvormig gebied ten noorden daarvan. In Lattrop tekenden de eerste vormen van geconcentreerde bebouwing af rond een esachtige verhoging, ingeklemd tussen de huidige Disseroltweg, de Pastoor Brandstraat en de Dorpsstraat.

4.2. Buurschappen

De esnederzettingen **Breklenkamp, Groot- en Klein Agelo, Oud Ootmarsum** en **Nutter** hebben sinds 1850 geen ingrijpende functionele veranderingen en ruimtelijke structuurwijzigingen ondergaan. Het zijn agrarische nederzettingen zonder echte kern gebleven. In het flankesdorp Groot- en Klein Agelo zijn enkele nieuwe wegen aangelegd, nieuwe boerderijen gebouwd en de houtwallen vervangen door schrikdraad. De oorspronkelijke structuur van de losse esdorpen Oud Ootmarsum en Nutter is vrijwel ongewijzigd bewaard gebleven, zij het dat in Nutter enige nieuwbouw heeft plaatsgevonden. Breklenkamp vormt in de gemeente Denekamp het meest zuivere voorbeeld van een essenzwermnederzetting. Het sterk verbrokkelde reliëf vormde hier de basis voor het ontstaan van een nederzetting met uitsluitend verspreide bebouwing.

5 Bevolking

5.1. Loop van de bevolking
Tabel 1 geeft een overzicht van de bevolkingsontwikkeling in de gemeente Denekamp tussen 1850 en 1940. Daaruit blijkt dat tot omstreeks de eeuwwisseling het inwoneraantal van de gemeente voortdurend is afgenomen. Oorzaken daarvan waren slechte vooruitzichten in de landbouw, vooral ten tijde van de grote internationale landbouwcrisis rond de jaren tachtig van de negentiende eeuw, en de aanwezigheid van vervangende werkgelegenheid in de Twentse textielcentra.

Rond 1900 begon de bevolking van de gemeente Denekamp weer te stijgen, eerst langzaam en vanaf ±1910 snel. Tot 1914 werd de toename van het aantal inwoners bepaald door een hoog vestigingsoverschot. Zo vestigden zich in 1910 135 mensen meer in Denekamp dan eruit vertrokken. Het dorp Denekamp en Noord-Deurningen werden de woonplaatsen voor werkforensen naar de fabrieken in de nabij gelegen Duitse plaats Nordhorn. Het betrof niet alleen veel geboren en getogen Denekampers, maar ook mensen uit de veengebieden in het noorden des lands en zelfs mensen uit Duitsland. Na de Tweede Wereldoorlog concentreerde het forensisme zich op de Twentse textielcentra als Hengelo, Enschede en Oldenzaal.

5.2. Ruimtelijke spreiding
Blijkens **tabel 2** woonde in 1849 ruim 29% van de totale gemeentelijke bevolking in het dorp Denekamp en omgeving (1.269 personen). De rest woonde verspreid in het buitengebied. Op

1 januari 1941 bedroeg volgens **tabel 3** het aandeel van de gemeentelijke bevolking woonachtig in de kern en het buitengebied van Denekamp ruim 42%. De groei van het aantal inwoners van de gemeente na 1900 kwam uitsluitend ten goede aan het dorp Denekamp en omgeving, waaronder Noord-Deurningen. Wordt laatstgenoemde nederzetting meegerekend, dan woonde op 1 januari 1941 ruim 58% in het dorp Denekamp en omgeving. Dit aandeel was minder dan in 1930 (ruim 60%). De daling was het gevolg van een relatief sterkere trek uit het agrarische deel van de gemeente Denekamp naar Nederlandse buurgemeenten, met name naar Oldenzaal, waar tijdens de crisisjaren de werkloosheidsuitkeringen hoger waren.

Na 1941 nam het aandeel van de in het dorp Denekamp woonachtige bevolking in de totale gemeentelijke bevolking toe tot ruim 63% op 1 januari 1988 (= 7.755 personen). Het buitengebied van het dorp en de nederzetting Noord-Deurningen meegerekend bedroeg dat aandeel op die datum ruim 76% (= 9.384 personen). De cijfers voor 1988 staan in **tabel 4**.

6 Middelen van bestaan

6.1. Landbouw
Tot in het begin van de twintigste eeuw stond de veeteelt in de gemeente Denekamp in dienst van de akkerbouw. De spil van het boerenbedrijf was de verbouw van rogge, het belangrijkste handelsprodukt. Alle hoger gelegen gronden, waartoe in de regel ook de es behoorde, werd er mee ingezaaid. Soms werd er een jaar boekweit tussen door geteeld. De lager gelegen zuurdere gronden dienden voor de verbouw van andere graangewassen als gerst en haver en aardappelen. De vlasteelt (voor de huisweverij) vond veelal plaats op omgeploegd klaverland.

Vruchtwisseling werd niet toegepast, in plaats daarvan werd de bodem ieder jaar "vernieuwd" door het opbrengen van een laagje potstalmest. En juist voor de bereiding van deze mest waren runderen en schapen nodig. De grootte van de veestapel die gehouden kon worden, en daarmee het areaal bouwland dat bemest kon worden, hing in de eerst plaats af van de omvang van de natuurlijke wei- en hooilanden. Daarnaast dienden de gemeenschappelijke woeste gronden als graasgebied voor het vee. Voorzover er niet over voldoende gras en hooi beschikt kon worden, vond bijvoedering met stoppelknollen en spurrie (beide tussenvruchten) plaats.

Vanaf ongeveer 1850 wordt de produktie voor de markt steeds belangrijker en leggen de zandboeren zich meer en meer toe op de bereiding van boter en de verkoop van vlees (vooral van varkens en schapen) en eieren. Met de boterbereiding voor de markt

kon ook het mesten van varkens toenemen, omdat de ondermelk en de karnemelk, vermengd met aardappelen en roggemeel uitstekend varkensvoer vormde.

De accentverschuiving van akkerbouw naar veeteelt (in het bijzonder de rundveehouderij ten behoeve van de zuivelbereiding) kreeg rond de jaren tachtig van de negentiende eeuw extra impulsen. Door het opleggen van hoge tarieven op gemest vee door Pruisen en het uitbreken van de landbouwcrisis werd de verbouw van graangewassen en het mesten van vee steeds minder rendabel.

De prijzen van zuivelprodukten waren tijdens de crisis redelijk stabiel gebleven, waardoor steeds meer agrariërs zich toelegden op de veeteelt en het houden van varkens en pluimvee. Om de kwaliteit van de boter te verhogen werden speciale boterfabrieken opgericht, vaak op coöperatieve grondslag. Enerzijds waren de zuivelfabrieken een reactie op de zwakke concurrentiepositie van de Nederlandse boter op de internationale markten en op het toenemende belang van de rundveehouderij, anderzijds betekende de komst van zuivelfabrieken een enorme stimulans voor de uitbreiding van de veehouderijtak. Daarnaast speelden factoren als de genoemde introduktie van kunstmest rond 1900 en de oprichting in 1903 van een Coöperatieve Aan- en Verkoopvereniging een rol van betekenis. De kunstmest maakte een uitbreiding en kwalitatieve verbetering van de groengronden mogelijk, terwijl de coöperatieve aan- en verkoopvereniging voor de aanvoer van extra veevoeder zorg droeg.

Aanvankelijk konden de boeren van de gemeente Denekamp hun melk inleveren bij een rond 1880 in de naburige Duitse plaats Gildehaus gebouwde zuivelfabriek. Omstreeks 1900 ontstonden er ook in de gemeente Denekamp enkele particuliere boterfabriekjes. Al spoedig werden deze echter overvleugeld door de in 1917 in het dorp Denekamp aan de Ootmarsumsestraat gebouwde coöperatieve zuivelfabriek "Volharding". Deze fabriek breidde haar melkwinningsgebied tot 1940 sterk uit. In dat jaar woonden de leden-leveranciers in de gemeenten Denekamp, Ootmarsum, Losser, Tubbergen en Weerselo. De melkaanvoer bedroeg in 1928 ruim 5 miljoen kilo, in 1929 ruim 6 miljoen en in 1939 bijna 8,5 miljoen kilo. Het concentratieproces in de zuivelindustrie na de Tweede Wereldoorlog heeft de Denekampse zuivelfabriek niet overleefd. In 1980 moest zij haar poorten sluiten. De fabrieksgebouwen maakten plaats voor het woningcomplex "De Volharding".

Het toenemende belang van de veeteelt uitte zich tussen 1850 en 1940 in het landschap in de vorm van een uitbreiding van het areaal grasland. Deze uitbreiding was vrijwel uitsluitend het gevolg van de voortschrijdende ontginning van woeste gronden en het in cultuur brengen van de natuurlijke wei- en hooilanden. Een gevolg van de voordurende ontginningen was in de gemeente Denekamp het groter worden van de bedrijven, hetgeen ten opzicht van de situatie in de

meeste overige Twentse agrarische gemeenten een opvallend verschijnsel was. Tussen 1910 en 1930 nam de groep van kleinste bedrijven (1 - 5 ha) af, terwijl de groepen van 5 - 10, 10 - 20 en 20 - 50 ha toenamen.

Het areaal bouwland onderging in de periode 1850 en 1940 nauwelijks wijzigingen, het bleef schommelen rond de 2.200 ha. In 1939 was het areaal grasland in de gemeente Denekamp ongeveer twee keer zo groot als het areaal bouwland, (respectievelijk 3.702 en 2.041 ha). In het teeltplan trad na de Eerste Wereldoorlog een verschuiving op naar knol- en wortelgewassen.

Ook de ontwikkeling van de veestapel vanaf 1850 illustreert de verschuiving in het agrarische bedrijf naar de rundvee-, varkens- en kippenhouderij. Telde de gemeente in 1851 2.666 stuks rundvee, waarvan 1.726 melk- en kalfkoeien, 350 varkens, 15.000 kippen en 1.284 schapen, in 1910 bedroegen die aantallen respectievelijk 3.294, 3.938, 16.778 en 1.978 stuks. Het aantal melk- en kalfkoeien bedroeg in 1910 2.124 stuks. In 1938 telde de gemeente Denekamp 6.227 runderen (3.318 melk- en kalfkoeien), 4.399 varkens, 85.701 kippen en 249 schapen.

Na de Tweede Wereldoorlog kwam de akkerbouw steeds meer in dienst van de veeteelt te staan. Een deel van de oude bouwlanden werd omgezet in weiland en voedergewassen verdrongen het graan verder naar de achtergrond.

Was in 1850 nog bijna de gehele beroepsbevolking werkzaam in de landbouw (volledig en/of in deeltijd), in 1930 bedroeg het aandeel van de beroepsbevolking in de landbouw nog 59,1%.

6.2. Ambacht en industrie

De industrialisatie die zich sinds het midden van de vorige eeuw in grote delen van Twente voltrok, is niet aan de gemeente Denekamp voorbij gegaan. De invloed ervan blijkt echter meer uit de ontwikkelingen in de structuur van de beroepsbevolking dan uit aantal en omvang van de industrievestigingen ter plaatse. Veel inwoners uit met name dorp Denekamp vonden werk in omliggende gemeenten.

Hoewel een groot gedeelte van de gemeente nog een overwegend agrarisch karakter bezit, zijn haar relaties met de nijverheid, in het bijzonder met de textielnijverheid, al van tamelijk oude datum, zoals blijkt uit een in 1793 gehouden volkstelling. Toen telde de gemeente 52 weversgezinnen, waarvan de meesten in Noord-Deurningen (19 gezinnen) woonden, gevolgd door dorp Denekamp (12 gezinnen).

Het merendeel van de textielfabricage vond plaats in de vorm van seizoenarbeid, in een speciaal daarvoor ingerichte weverskamer op de boerderij. De huisweverij werd in de hand gewerkt door de beperkte opnamecapaciteit in de landbouw, het bestaan van de marke-organisaties die de ontginning van woeste gronden in de weg stonden en het heersende erfrechtssysteem, waarbij de oudste zoon de boerderij erfde.

Met het in gebruik nemen van stoommachines in de loop van de negentiende eeuw vond voor wat de textiel betreft de overgang plaats van huisnijverheid naar de fabrieksmatige produktie. Het zwaartepunt van de textielindustrie kwam te liggen in de toenmalige centra met een groter arbeidspotentieel en een gunstiger verkeersgeografische ligging dan bijvoorbeeld het dorp Denekamp. In de tijd van de opmars van de grootschalige textielindustrie vond het goederenverkeer vrijwel uitsluitend plaats via spoor- en waterwegen. Denekamp miste zoals gezegd ten tijde van de industriële expansie beide soorten verbindingen.

Toch bezat Denekamp omstreeks het midden van de vorige eeuw enkele calicotweverijen, in 1841 drie en in 1860 vier. Calicot is katoenen stof die met een in het begin van de vorige eeuw in Engeland ontwikkelde nieuwe weeftechniek (de schietspoel) werd geweven. Het aantal textielarbeiders bedroeg in 1850 600, die gedeeltelijk een bestaan vonden in de landbouw. De vier calicotweverijen hadden in 1860 gezamenlijk 85 mensen in dienst, waaronder 15 kinderen. De fabriekjes werkten met handweefgetouwen en konden zich juist daarom niet handhaven. In 1871 werd er in geen van de calicotweverijen meer gewerkt. Veel werkloos geworden textielarbeiders vertrokken naar de Twentse textielcentra Almelo, Hengelo, Enschede en Oldenzaal.

De calicotweverij van J.H. Keizer (in 1839 aan de huidige Wilhelminastraat in gebruik genomen) werd na het verliezen van de oorspronkelijke functie ingericht tot vleeswarenfabriek. Bij de vergroting van de rooms-katholieke St.-Nicolaaskerk in 1919 werd het fabrieksgebouw afgebroken.

Toen aan het einde van de negentiende eeuw de textielindustrie in Nordhorn tot bloei kwam, werd de werkgelegenheid in de Nordhornse katoenweverijen en -spinnerijen al spoedig van betekenis voor de gemeente Denekamp. Enkele Denekampse textielarbeiders vestigden zich in het opkomende Duitse textielindustriecentrum, anderen gaven er de voorkeur aan in Denekamp te blijven wonen en dagelijks de grens te overschrijden. Het verschijnsel van "grensganger" of pendelaar was een feit geworden. In 1909 telde de gemeente Denekamp volgens een in dat jaar gehouden beroepstelling 77 textielarbeiders, waarvan het merendeel in Nordhorn werkte.

Tot het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog nam de werkgelegenheid in Nordhorn sterk toe, wat in de gemeente Denekamp leidde tot een verviervoudiging van het aantal pendelaars, namelijk tot ongeveer 300 in 1914. Na het uitbreken van de oorlog waren de fabrieken vanwege een optredend tekort aan grondstoffen genoodzaakt de produktie fors in te krimpen. Tot degenen die het eerst ontslagen werden, behoorden alle Nederlanders.

Na de oorlog speelden aanvankelijk valutaproblemen de heropleving van de Nordhornse textielfabrieken

parten, maar nadat in 1924 de Reichsmark gestabiliseerd was, beleefden ze tussen 1925 en 1928 een periode van ongekende hoogconjunctuur. Vooral Denekamp profiteerde van deze opbloei. Er vestigden zich veel fabrieksarbeiders, vooral uit Emmen. Alleen al in de textielfabriek van Niehues en Dütting werkten in 1928 420 mensen uit Denekamp. In andere Nordhornse weverijen en spinnerijen werkten in dat jaar ongeveer 100 Denekampers. Om het grote aantal Denekampse grensoverschrijdende fabrieksarbeiders te vervoeren, lieten de Duitse fabrikanten in de periode 1927-1929 dagelijks een twintigtal bussen tussen Denekamp en Nordhorn rijden. Het genoemde bedrijf van Niehues en Dütting had in 1928 alleen al de beschikking over in totaal 20 bussen.

Na 1930 deed in de gemeente Denekamp de werkloosheid onder de fabrieksarbeiders opnieuw haar intrede. Het was niet de economische depressie die de Nederlanders tot 1933 uit de Nordhornse textielfabrieken dreef, maar de inlandse kolonisatie (Siedlung) die in 1927 in Duitsland was begonnen. Honderden gezinnen uit andere delen van Duitsland, voornamelijk uit het Ruhrgebied werden naar Nordhorn overgebracht.

Na 1933 nam de betekenis van de Nordhornse textielfabrieken voor de werkgelegenheid voor een deel van de bevolking van de gemeente Denekamp nog eenmaal toe. In 1940 was het aantal Denekampse fabrieksarbeiders dat er werkte groter dan ooit, namelijk 934.

Na 1945 is het gedaan met het werken in Duitsland, niet alleen vanwege de veranderde economische omstandigheden direct na de Tweede Wereldoorlog, maar ook door een verbod aan de Twentse textielarbeiders om aan de andere zijde van de grens te werken. Een grote groep Denekampse arbeiders verlegde zijn werkterrein naar de fabrieken van Oldenzaal, Hengelo en Enschede.

Behalve textielfabricage kende de gemeente Denekamp omstreeks het midden van de vorige eeuw ook andere industrieën. Nauw verbonden met de vervaardiging van katoen en linnen was de katoen- en linnenblekerij van de gebroeders C.T. en J.E. Stork uit Oldenzaal die in 1852 aan de Dinkel nabij het dorp Denekamp werd gebouwd. In de fabriek werden garens geverfd die de gebroeders Stork door handwevers lieten weven tot zogenaamd "bont". In 1853 brachten de gebroeders Stork hun bontweverij in Oldenzaal over naar Hengelo. De Oldenzaalse textielfabrikanten bezaten in Denekamp ook enkele van de genoemde calicotweverijen. De laatste van de fabriekjes werd omstreeks 1865 opgeheven. Het gebouw waarin de katoenen en linnen garens geverfd werden, werd in 1873 verkocht aan W.J. Stork die het tot handweverij en later tot stoomhoutzagerij inrichtte. Tegenwoordig maakt de voormalige garenververij deel uit van hotel/pension "Dinkeloord".

Tot 1884 heeft in het noorden van het Oud Ootmarsumerveld papierindustrie enige betekenis gehad. Omstreeks 1750 werd op het landgoed "Springendal" een tweetal

papiermolens, aangedreven door waterkracht, gebouwd. Een stond er aan de Uelserdijk op erve Lippert, de ander stond nabij de huidige wasserij. Beide molens maakten voor de aandrijving gebruik van water uit de Mosbeek.

De eigenaar van het landgoed en de watermolens, Graaf Van Heijden Hompesch, Heer van Ootmarsum, verkocht in 1811 het hele goed aan advocaat Cramer uit Ootmarsum, wiens familie sinds 1711 reeds twee papiermolens in Mander (gemeente Tubbergen) bezat. De papiermolens van de Cramers fabriceerden tot 1867 alle soorten geschept papier, onder meer bordpapier. In dat jaar werd in de fabriek bij de huidige wasserij de eerste rondzeefmachine in gebruik genomen, aanvankelijk nog aangedreven door handkracht, vanaf 1876 door stoom. Er werkten toen ongeveer 25 mensen in de papierfabrieken van de Cramers.

Echter sinds de Frans-Duitse oorlog in 1871 was de betekenis van Pruisen als belangrijkste afzetgebied aanzienlijk minder geworden, onder andere als gevolg van sterke expansie van de Duitse industrie en toenemende protectionistische maatregelen in dat land. Vervangende binnenlandse afzetgebieden werden niet gevonden door het ontbreken van goede verbindingen. Aanvankelijk probeerden de papierfabrikanten de fabriekjes van de ondergang te redden door zich toe te leggen op de fabricage van speciale papiersoorten, maar het mocht niet baten. De Cramers verplaatsten hun activiteiten naar Wapenveld in Gelderland, waar ze in 1884 de papierfabriek van de heren Van Gerrevink in Berghuizen kochten.

De papiermolen aan de Uelserdijk raakte, na een tijdlang onderdak geboden te hebben aan een riemenmakerij (van V. Cramer), langzamerhand in verval. Het gaandewerk werd gesloopt en de watertoevoer afgesneden. Het molengebouw is in tact gebleven. Het is tegenwoordig eigendom van Staatsbosbeheer en in gebruik als woning.

Bij de andere papiermolen op het grondgebied van de buurschap Oud Ootmarsum werd door de in 1876 uit het familiebedrijf getreden C.W. Cramer een stoomwasserij gevestigd. In 1963 brandde de door stoom aangedreven wasserij af. De huidige wasserij "Het Springendal" kwam er voor in de plaats.

Behalve de genoemde papiermolens telde de gemeente Denekamp in de loop der tijd een groot aantal andere molens, waarvan er tegenwoordig nog vier aanwezig zijn. Het merendeel van de Denekampse molens werd door wind aangedreven. Wind(koren)molens werden vooral na 1795 gebouwd, toen de "Heerlijke" rechten op molens definitief vervallen verklaard werden. De watermolens dateerden in eerste aanleg hoofdzakelijk uit vroegere tijden.

De oudste en grootste watermolen was die op het landgoed Singraven. In 1848 werkte deze molen met vier grote onderslagraderen, die een korenmolen, een gerstpellerij en een olieslagerij aandreven. De olieslagerij heeft tot begin twintigste eeuw dienst gedaan. Nadat bij vernieuwing in 1920 het binnenwerk werd verwijderd, is de

vrij gekomen ruimte nog enige tijd gebruikt voor de opwekking van electriciteit. In het gebouw waarin zich oorspronkelijk de pelmolen bevond, is in 1878 een zaagmolen geïnstalleerd. De watermolen van Singraven met de bijbehorende uit 1896 daterende en in 1942 verbouwde schuur is in 1977, toen de molen alleen nog als zagerij ingericht was, gerestaureerd. Een deel van de gebouwen heeft tegenwoordig een horeca-functie.

Andere, verdwenen watermolens in de gemeente Denekamp waren de waterkorenmolen Hazelbekke in de buurschap Nutter op de Oude Beek (in gebruik geweest tot omstreeks 1920, daarna in verval geraakt), de waterkorenmolen behorende bij erve Scholte Splinterink op de Vlasbeek (de rond het midden van de vorige eeuw verdwenen Rientjesmolen) en de watermolen bij "De Hütte". Laatstgenoemde watermolen stond op de Kleine Beek, die ten westen van de Hezeberg (iets ten westen van de gemeente Ootmarsum) liep, en diende als aandrijving voor de luchtpomp van een ijzersmelterij. Deze stond op de Hezeberg en maakte voor de grondstoffenvoorziening onder andere gebruik van langs de Gele Beek gedolven ijzeroer.

Van de zeven wind(koren)molens die de gemeente tussen 1816 en 1958 heeft gekend, zijn er, na alle een periode van verval gehad te hebben, drie gerestaureerd. Zo onderging de in 1859 aan de Ootmarsumsestraat nabij het dorp Denekamp gebouwde Nicolaasmolen in de jaren 1975-1976 een omvangrijke restauratie, de oorspronkelijk in 1779 te Tjamsweer (Groningen) gebouwde, in 1909 afgebroken en in de jaren 1909-1910 in Lattrop weer opgebouwde windkorenmolen van Oortman in 1983 en de uit 1867 daterende windkorenmolen van Brunninkhuis te Tilligte in 1984. De windkorenmolens van de buurschappen Nutter en Noord-Deurningen hebben de tand des tijds niet doorstaan. Aan de molen op de Roezeberg te Nutter, waarop de Nutteres ligt, herinnert alleen nog de Mölnweg. Van de Noorddeurninger Brandehofsmolen is alleen de romp nog aanwezig.

Direkt na de Tweede Wereldoorlog bedroeg het aantal personen werkzaam in "industrie en ambacht" (inclusief bouwnijverheid) 1.101 personen, oftewel 30% van de totale beroepsbevolking van 3.678 personen. In de ambachts- en industriesektor alleen werkte ruim 25% van de totale beroepsbevolking. De belangrijkste "industriële" bedrijven in de gemeente waren toen de zuivelfabriek "Volharding", de stoomwasserij op het landgoed Springendaal (beide bedrijven schaften samen aan 40 personen werk) en een cartonnagefabriekje van de gebroeders Linde uit Nordhorn. Laatstgenoemde bedrijfje was in 1916 in dorp Denekamp opgericht. In het jaar van oprichting werkten er twee mannen en 23 meisjes. De Nordhornse ondernemers kozen Denekamp als standplaats vanwege de aanwezigheid van goedkope arbeidskrachten. Vanaf 1930 bedroeg het aantal arbeiders in het cartonnagebedrijfjes nog slechts vier personen (twee mannen en twee vrouwen).

7 Sociale en culturele voorzieningen

7.1. Kerken en begraafplaatsen
In 1850 was ruim 86% van de totale bevolking van de gemeente Denekamp rooms-katholiek, ruim 12% Nederlands hervormd en ongeveer 1% Joods. De Nederlands hervormden woonden hoofdzakelijk in de buurschap Breklenkamp. In het dorp Denekamp stonden toen drie kerkgebouwen, van elke signatuur één. De bewoners van de overige nederzettingen waren voor godsdienstige vorming ook op deze kerken aangewezen of op die van buiten de gemeente gelegen kerkdorpen.

In de tijd dat rooms-katholieke kerkdiensten officieel niet waren toegestaan ontwikkelde zich in Twente de instelling van de "Klopjes" of geestelijke dochters. Zij verzorgden onderwijs aan de katholieke jeugd, verpleegden zieken en kondigden de heimelijk gehouden rooms-katholieke godsdienstoefeningen aan. In 1896 woonden in de gemeente Denekamp nog zo'n dertig klopjes, voornamelijk in speciale klopjeswoningen rond de kerk. Voorbeelden van nog bestaande (gerestaureerde) "Klöpkeshoezen" zijn die aan de Johanniksweg en de Mekkelhorsterstraat.

De oudste kerk van de gemeente Denekamp is de St. Nicolaaskerk in het dorp Denekamp. Het éénbeukige schip dateert uit ongeveer 1276, de toren uit omstreeks 1436. De uitbreiding van de kerk met twee zijbeuken geschiedde ook in de vijftiende eeuw. In 1912 zijn de kruisvormige zijbeuken afgebroken en is de huidige koepel gebouwd. Speciaal voor de verbouwing van de St.-Nicolaaskerk is in 1909 een noodkerk gebouwd. Deze werd na de

in gebruik name van de vernieuwde en vergrote "Koepelkerk" afgebroken. De oude pastorie van de St. Nicolaaskerk werd in 1912 door de zuster van het St. Nicolaasgesticht ingericht als verpleegtehuis van het St. Gerardus Majella Zickenhuis.

In 1896 werd de kapel van de St. Nicolaasstichting gebouwd. De huidige rooms-katholieke kerken in de dorpen Tilligte, Lattrop en Noord-Deurningen dateren respectievelijk uit 1916, 1925 en 1934. Het kerkgebouw van de St. Joseph-parochie te Noord-Deurningen heeft in 1963 een inwendige verbouwing ondergaan.

Toen in 1810 bij Koninklijk Besluit van 14 maart 1809 de Nederlands hervormde gemeente het sinds de Reformatie gebruikte kerkgebouw moest teruggeven aan de rooms-katholieken, kreeg deze kerkelijke groepering met steun van het Rijk een nieuw kerkgebouw. Het nieuwe gebouw zonder toren werd in 1811 opgeleverd en in gebruik genomen. De consistoriekamer werd er in 1892 aan toegevoegd; in 1911 volgde een torentje. De uit 1842 daterende pastorie is in 1930 afgebroken.

Tot 1845 maakten de joden, die zich in het begin van de achttiende eeuw in Denekamp vestigden, gebruik van de synagogen in Ootmarsum en Oldenzaal. Daarna maakten ze gebruik van de in dat jaar aan de Vledderstraat ingewijde Denekampse synagoge. Pas in 1913 werd de joodse gemeenschap van Denekamp zelfstandig. Na de Tweede Wereldoorlog is de synagoge afgebroken.

Tot de gereformeerde gezinnen die in Denekamp kwamen wonen, behoorden in de twintiger van deze eeuw voornamelijk ambtenaren en textielarbeiders. Ze gingen aanvankelijk in Nordhorn ter kerke. Tussen 1932 en 1937 werden alle Denekampse gezinnen die in Nordhorn naar de kerk gingen naar Oldenzaal overgeboekt. Onder leiding van de gereformeerde kerk van die stad hielden de Denekampse gereformeerden samenkomsten in een gehuurd gebouwtje aan de Nordhornsestraat. Toen eind 1939 dit gebouw voor langere tijd beschikbaar kwam, werd het ingericht als kerk.

In 1980 telde de gemeente Denekamp 11 begraafplaatsen, waaronder drie particuliere. Twee daarvan bevonden zich op het landgoed Singraven, de derde lag aan de Jonkershoesweg in Breklenkamp. Aan de Gravenallee in Noord-Deurningen lag de begraafplaats van het Klooster van het St. Nicolaasgesticht.

Tot 1851 werden de doden van de parochie Denekamp begraven op het kerkhof rond de St. Nicolaaskerk te dorp Denekamp. In dat jaar werd even buiten de bebouwde kom aan de huidige Sloetweg een stuk land gekocht en geschikt gemaakt als begraafplaats. Een deel van de begraafplaats bij de kerk bleef aanvankelijk in gebruik bij de protestanten die de eigendomsrechten daarop claimden. Nadat in 1870 aan de Oldenzaalsestraat een Nederlands hervormde begraafplaats gesticht was, werd in 1883 het kerkhof rond de kerk gesloten. In 1918 besloten de hervormden een nieuwe begraafplaats aan te leggen aan de

Wiptoen. Deze is tegenwoordig nog steeds in gebruik. Met het verkrijgen van hun zelfstandigheid kregen de parochies van Tilligte, Lattrop en Noord-Deurningen ook eigen begraafplaatsen.

Iets ten noorden van het dorp Denekamp aan de Knik hadden tot 1945 de joden van Denekamp hun begraafplaatsen (twee stuks). De oudste dateert uit het begin van de achttiende eeuw. Op de andere joodse begraafplaats is in 1939 voor het laatst een overleden joodse inwoner van Denekamp ter aarde besteld. Op de algemene begraafplaats aan de Oude Dijk is sinds 1950 niemand meer begraven.

7.2. Scholen

Rond het midden van de vorige eeuw kregen bijna alle oude markescholen in de gemeente nieuwe gebouwen. De eerste nieuwe school werd gebouwd in het dorp Denekamp, namelijk in 1836. Daarna volgde de bouw van nieuwe scholen in de marken, in Tilligte in 1837, in Breklenkamp in 1840, in Agelo eveneens in 1840, in Lattrop in 1849 en in Noord-Deurningen in 1857.

Tussen 1850 en 1941 nam het aantal lagere scholen in de gemeente Denekamp toe tot tien. Scholen voor voortgezet onderwijs dateren van na de Tweede Wereldoorlog. Van de tien lagere scholen in 1941 waren er vier in het Denekamp gevestigd, te weten een rooms-katholieke jongensschool, een christelijke lagere school, een rooms-katholieke meisjesschool en een openbare lagere school. Noord-Deurningen telde in 1941 twee rooms-katholieke scholen, waaronder een jongensschool in het St. Nicolaasgesticht. Tilligte, Lattrop en Groot Agelo hadden elk één rooms-katholieke school voor zowel jongens als meisjes.

Het merendeel van de huidige scholen is gevestigd in gebouwen van na de Tweede Wereldoorlog. De Alexanderschool te dorp Denekamp en de christelijke school in Brecklenkamp zijn nog steeds gehuisvest in gebouwen van voor de oorlog. Verder zijn er nog enkele uit de periode 1850-1940 daterende schoolgebouwen die hun oorspronkelijke functie verloren hebben. De voormalige openbare school aan de Vledderstraat in dorp Denekamp is daarvan een voorbeeld.

8 Ontwikkeling 1850 - 1940

Typering:
Essenzwermdorp.

Functie:
Agrarische verzorgingskern.

Ruimtelijke ontwikkeling:
Rond 1850 zijn de nederzetting bij de R.K. kerk en de agrarische bebouwingsconcentratie ten noorden daarvan vrijwel aaneengegroeid, zodat de kern Denekamp dan een min of meer noord-zuid gerichte structuur vertoont. Het zuidelijke gedeelte daarvan (Grotestraat-Vledderstraat) heeft een meer aaneengesloten bebouwing dan de agrarische uitloper aan de noordzijde (Brinkstraat).
Het aansluitende bestaande patroon van wegen en paden vormt de basis voor de uitbreidingen gedurende de gehele periode tot 1940, waarbij voornamelijk woningen langs de doorgaande wegen worden gebouwd. Opvallend is dat de hoofdroute Oldenzaal-Nordhorn daarbij niet de belangrijkste plaats inneemt; aanvankelijk komt vooral bebouwing tot stand langs de (huidige) Wilhelminastraat en de Brandlichterweg, later ook langs de Ootmarsumseweg. Aan de Brinkstraat treedt een sterke verdichting van de bebouwing op waarbij het relatief grote aantal winkelpanden opmerkelijk is.
Behalve aan de genoemde doorgaande wegen wordt ook langs aansluitende verbindingen gebouwd, zoals de Kokkensteeg en de Burgemeester Hoogklimmerstraat. De eerder (in § 4.1) genoemde concentraties arbeiderswoningen in de richting Nordhorn liggen op grotere afstand, buiten de dorpsstructuur van Denekamp.
Ondanks enige industriële bedrijvigheid in Denekamp zijn

geen echte industriegebieden ontstaan. De omgeving waar enige bedrijvigheid heerste, de omgeving van het tramstation en - emplacement langs de Oldenzaalsestraat is inmiddels gereconstrueerd, evenals het gebied ten noorden van de R.K. kerk, waar in verband met de doorbraak van de route Oldenzaal-Nordhorn na de Tweede Wereldoorlog een ingrijpende doorsnijding van de historische structuur van het dorp plaatsvond.
Ten gevolge van de geringe stedebouwkundige ontwikkeling van Denekamp is de structuur tot 1940 beperkt gebleven tot de verdichte oorspronkelijke kern met een aantal uitlopers van overwegend losse woonbebouwing. Als enige gebied met een specifieke groene inrichting kan het relatief omvangrijke begraafplaatscomplex aan de zuidzijde van de Sloetstraat worden beschouwd.
De uitbreidingen van Denekamp gedurende de periode 1850-1940 vertonen het algemeen geldende beeld van niet planmatige ontwikkeling langs een overwegend eerder bestaand wegenpatroon.
In verband daarmee zijn bij de stedebouwkundige typologie geen bijzondere stedebouwkundige ontwikkelingen aangeduid.

Stedebouwkundige ontwikkeling Denekamp

Boven: kaart ca. 1850
Onder: kaart ca. 1900

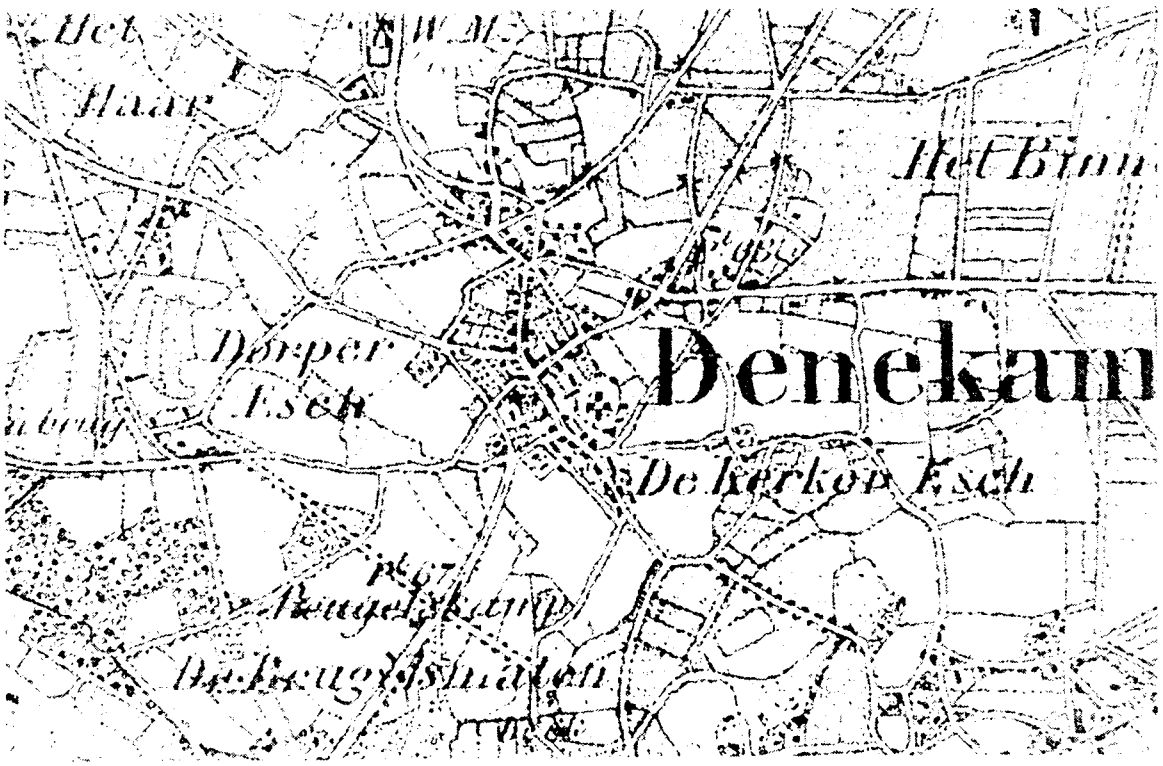

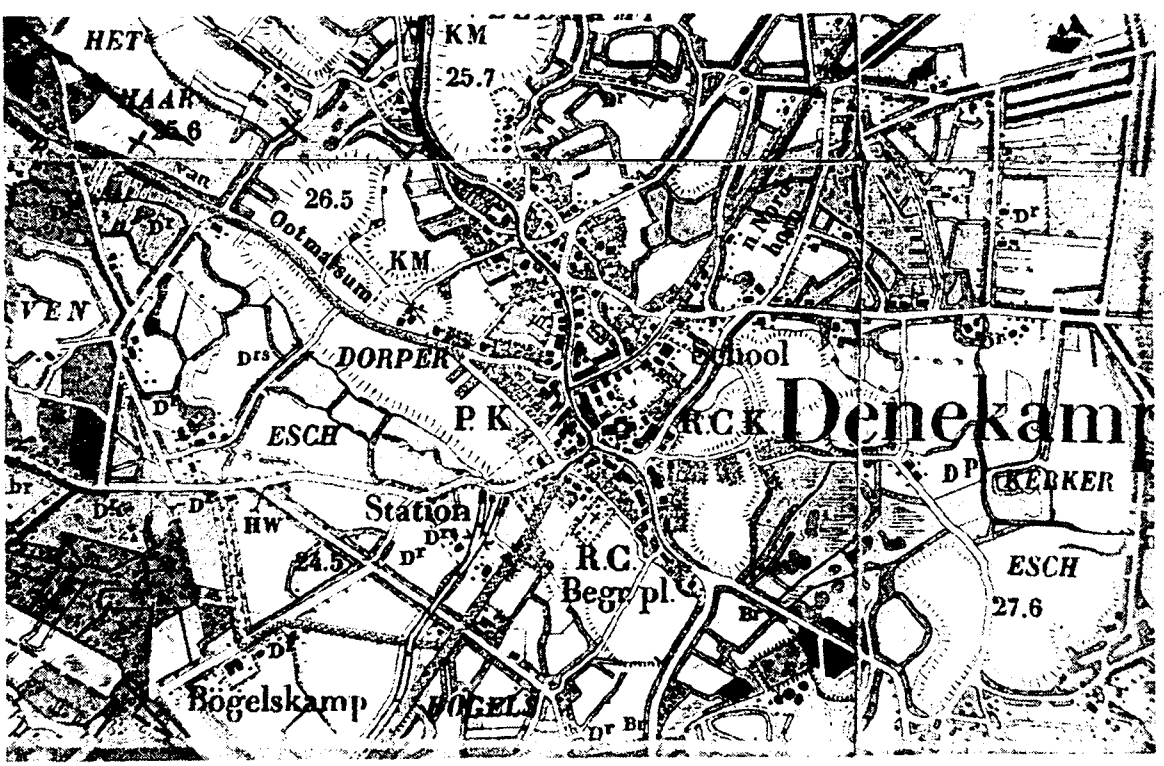

Kaart ca. 1940

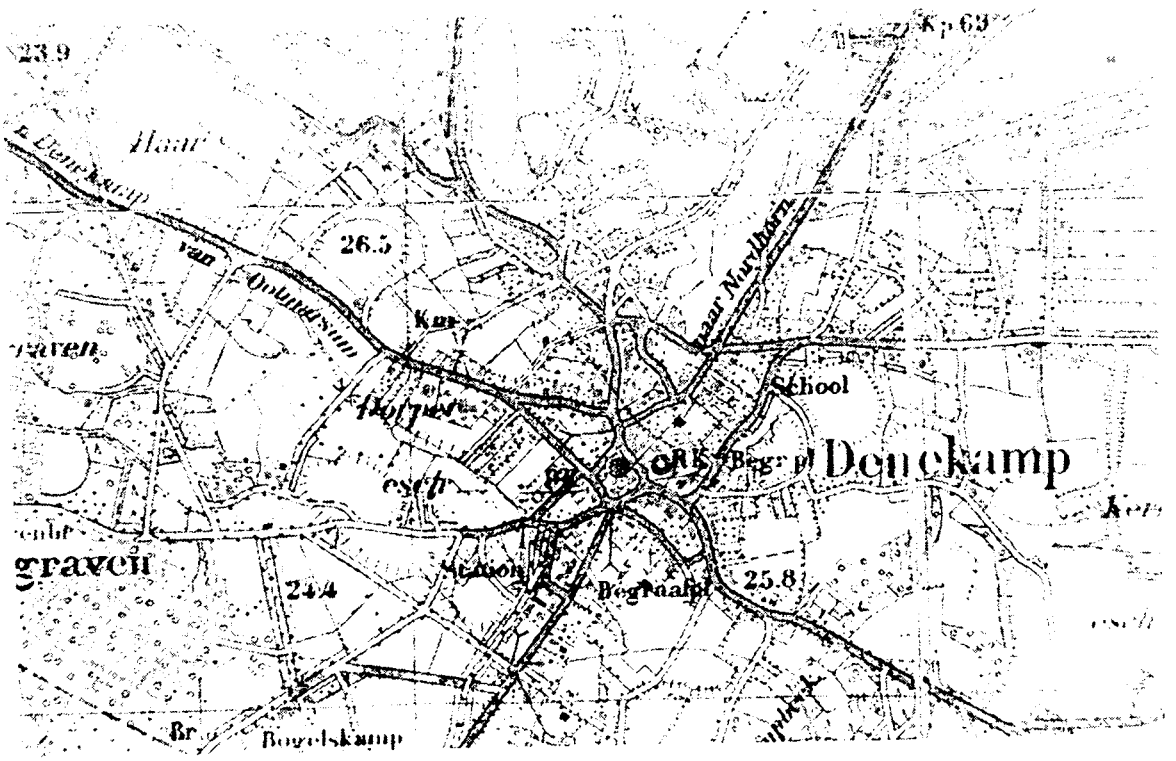

Schaal : ca. 1:15000
Bron : Topografische kaarten van Nederland
Kaart ca. 1850, verkend 1848
Kaart ca. 1900, verkend 1901
Kaart ca. 1940, verkend 1901, herzien 1933

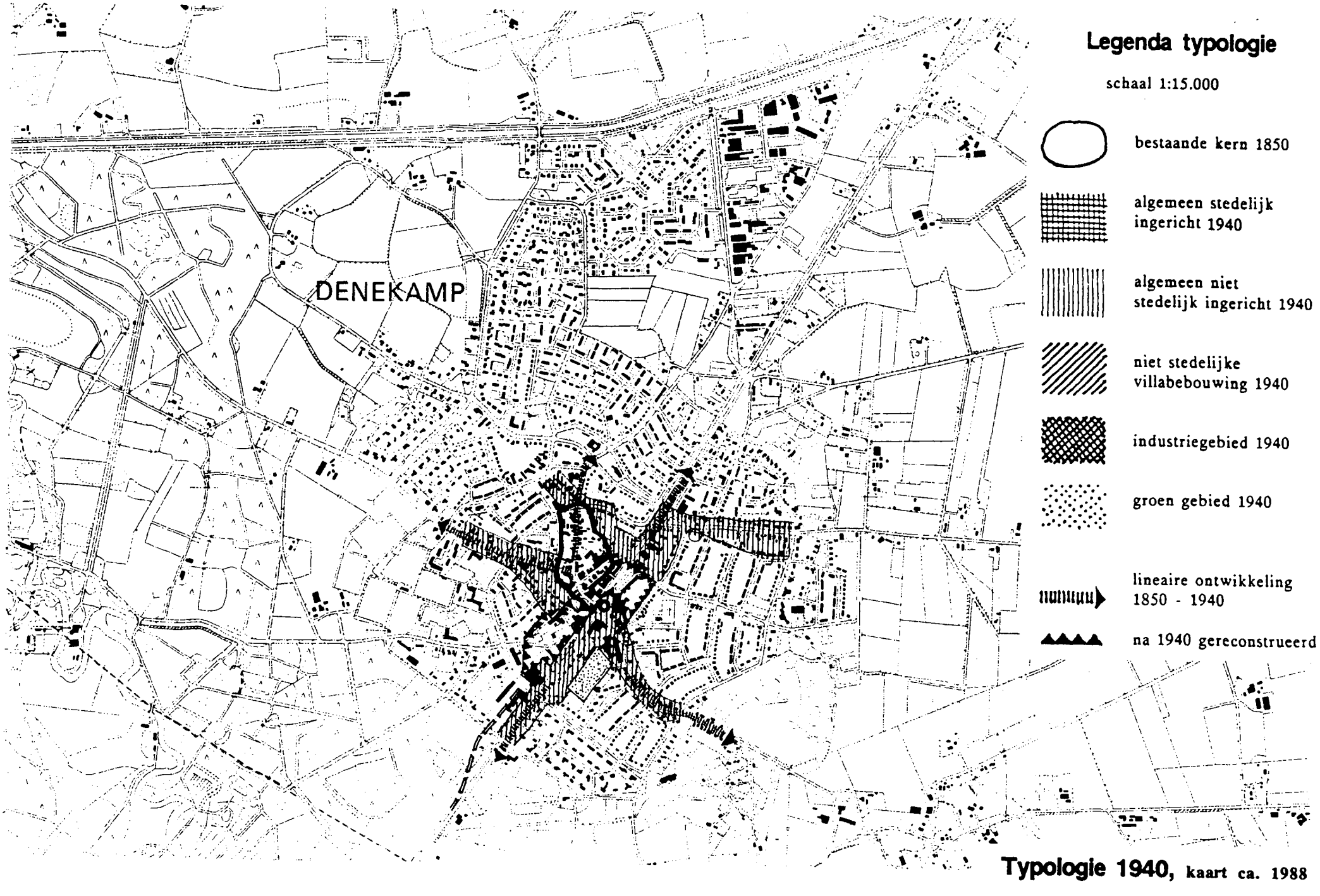

Typologie 1940, kaart ca. 1988

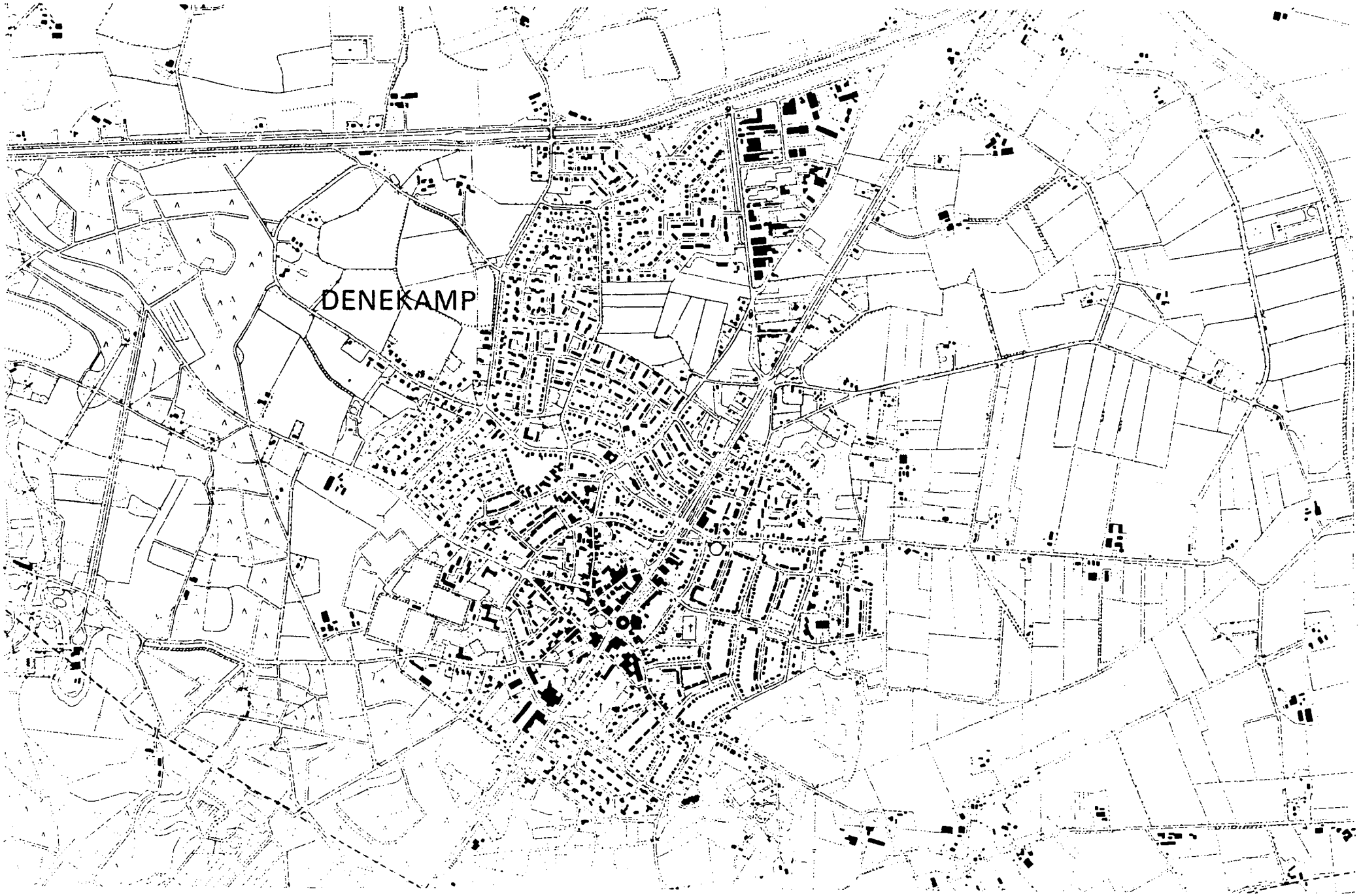

Kaart ca. 1940

Bronnen

Literatuur Denekamp en regio:
*Bloemlezing uit het werk van W.H. Dingeldein, Heemkunde Denekamp, Denekamp, 1979.
*Denekamp, de toekomstmogelijkheden van een grensgemeente, E.T.I.O., Zwolle, 1958.
*Dragt, W.G.G., Denekamp, een milieugeografische scriptie, Enschede, 1971.
*Enkele sociaal-economische vraagstukken in de gemeente Denekamp, E.T.I.O., Zwolle, 1942.
*Groenman, S.J., De grensarbeiders van Denekamp, uit: Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, 41e jaargang, No. 11/12.
*Jaarboekje van de Zusters Franciscanessen Denekamp, z.p.[Denekamp], 1947.
*700 jaar kerkelijk leven in Denekamp, Heemkunde Denekamp, Denekamp, 1977.
*Looman, Th., Denekamp vroeger en nu, Enschede, 1970.
*Opstellen en werkstukken van de heemkunde groep Denekamp, molens, Heemkunde Denekamp, Denekamp, 1976.
*1875-1950 Sint Nicolaasgesticht, Denekamp, z.j.[1950].
*Sociaal-Wetenschappelijk onderzoek ten behoeve van de ruimtelijke ontwikkeling van Denekamp, E.T.I.O., Zwolle, 1969.
*Sociale kaart van de gemeente Denekamp, Stichting Overijssel, Zwolle, 1964.
*Van raadhuis tot gemeentehuis, Heemkunde Denekamp, Denekamp, 1980.

Kaarten:
*Bodemkaart van Nederland. Stiboka, Wageningen, 1985.
*Kadastrale minuutkaart 1832, Rijksarchief Overijssel, Zwolle.

*Topografische kaart van Nederland, ca. 1850, 1900, 1935, 1950, 1960, 1976 en 1985. Topografische Dienst Delft/Emmen.

Archieven:
*Databank Universiteit van Amsterdam, Vakgroep Sociale geografie, 1988.
*Gemeenteverslagen 1850-1940, Rijksarchief Overijssel, Zwolle
*Verslagen van Gedeputeerde Staten 1850-1940, Rijksarchief Overijssel, Zwolle.

Tabellen

Tabel 1
Loop van de bevolking in de gemeente Denekamp tussen 1850 en 1940.

Jaar[1)]	Aantal inwoners	Index(1850=100)
1850	4.352	100
1860	4.341	100
1870	4.194	96
1880	3.949	91
1890	3.916	90
1900	3.921	90
1910	4.477	103
1920	5.414	124
1930	6.355	146
1940	7.348	169

1) Cijfers per 31 december

Bron: Databank Universiteit van Amsterdam, vakgroep Sociale Geografie, 1988.

Tabel 2
Aantal inwoners en woningvoorraad per onderdeel van de gemeente Denekamp in 1849.

Onderdeel	Aantal inwoners[1)]	Woningvoorraad[1)]
Breklenkamp	277	46
Denekamp	1.269	211
Noord-Deurningen	723	120
Lattrop	515	85
Nutter	183	30
Oud Ootmarsum	274	45
Tilligte	435	72
Groot Agelo	405	67
Klein Agelo	214	35
Gemeente Denekamp	**4.295**	**711**

1) Cijfers bij benadering; woningvoorraad gebaseerd op een gemiddelde woningbezetting van 6.

Bron: Steden en dorpen in Overijssel, 1980.

Tabel 3
Aantal inwoners op 1 januari 1941 per onderdeel van de gemeente en totale gemeentelijke woningvoorraad op 31 mei 1947.

Onderdeel	Aantal inwoners	Woningvoorraad
Dorp Denekamp	2.096	
Verspreide huizen Denekamp	1.014	
Noord-Deurningen	1.151	
Lattrop	684	
Breklenkamp	329	
Tilligte	657	
Groot Agelo	456	
Klein Agelo	207	
Nutter	258	
Oud Ootmarsum	494	
Gemeente Denekamp	**7.346**	**1.223(620)[1)]**

1) (620) = aantal boerderijen en/of tuinderswoningen.

Bron: Enkele sociaal-economische vraagstukken in de gemeente Denekamp, 1942 en Uitkomsten van de volks- en beroepstelling van 31 mei 1947.

Tabel 4
Aantal inwoners en woningvoorraad per onderdeel van de gemeente Denekamp op 1 januari 1988.

Onderdeel	Aantal inwoners[1)]	Woningvoorraad[1)]
Kern Denekamp	7.755	2.522
Buitengebied Denekamp	604	168
Kern Noord-Deurningen	350	94
Buitengebied Noord-Deurningen	675	136
Kern Lattrop	271	102
Buitengebied Lattrop	730	167
Kern Tilligte	363	103
Buitengebied Tilligte	349	85
V.h. rond gemeente Ootmarsum	1.112	305
Gemeente Denekamp	**12.209**	**3.682**

1) De genoemde aantallen zijn gemeentelijke opgaven; ze kunnen daardoor afwijken van de C.B.S.-cijfers.

Bron: Statistieken R.O.I., Aantal inwoners en woningvoorraad per onderdeel van de gemeenten van Overijssel, 1988.

Kaart 1

DE LIGGING VAN DE GEMEENTE IN TWENTE

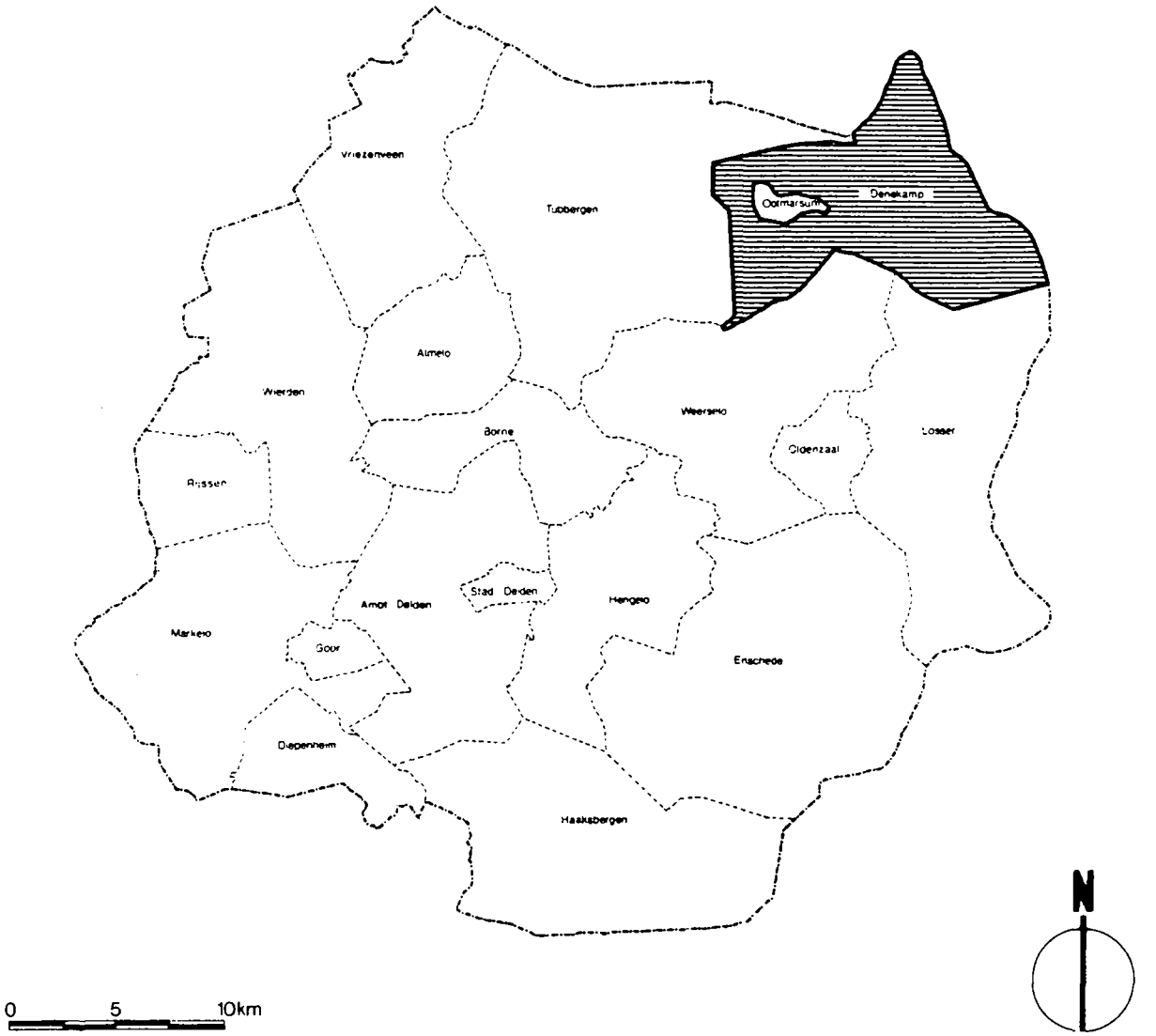

Grenzen van Twente
Gemeentegrenzen

Bron: Atlas van Nederland, deel 1, 1984.

Kaart 2

BODEMGESTELDHEID EN GEOLOGIE

- Enkeerdgronden met een 30 tot 50 cm dik cultuurdek
- Dekzand met grof zand en/of grind beginnend tussen 40 en 120 cm
- Kleine, geïsoleerde zandkop met cultuurdek van meer dan 30 cm
- Overige zandgronden
- Verschillende soorten beekdalgronden, merendeels geëgaliseerd
- Keileemlagen onder andere afzettingen, beginnen tussen 40 en 120 cm
- Keileem en andere oude kleien
- Stuwwal
- Smalle geul, erosiedal
- Bebouwde kom

Bron: Bodemkaart van Nederland, 1985.

Kaart 3

MARKEN EN HUIDIGE LANDGOEDEREN

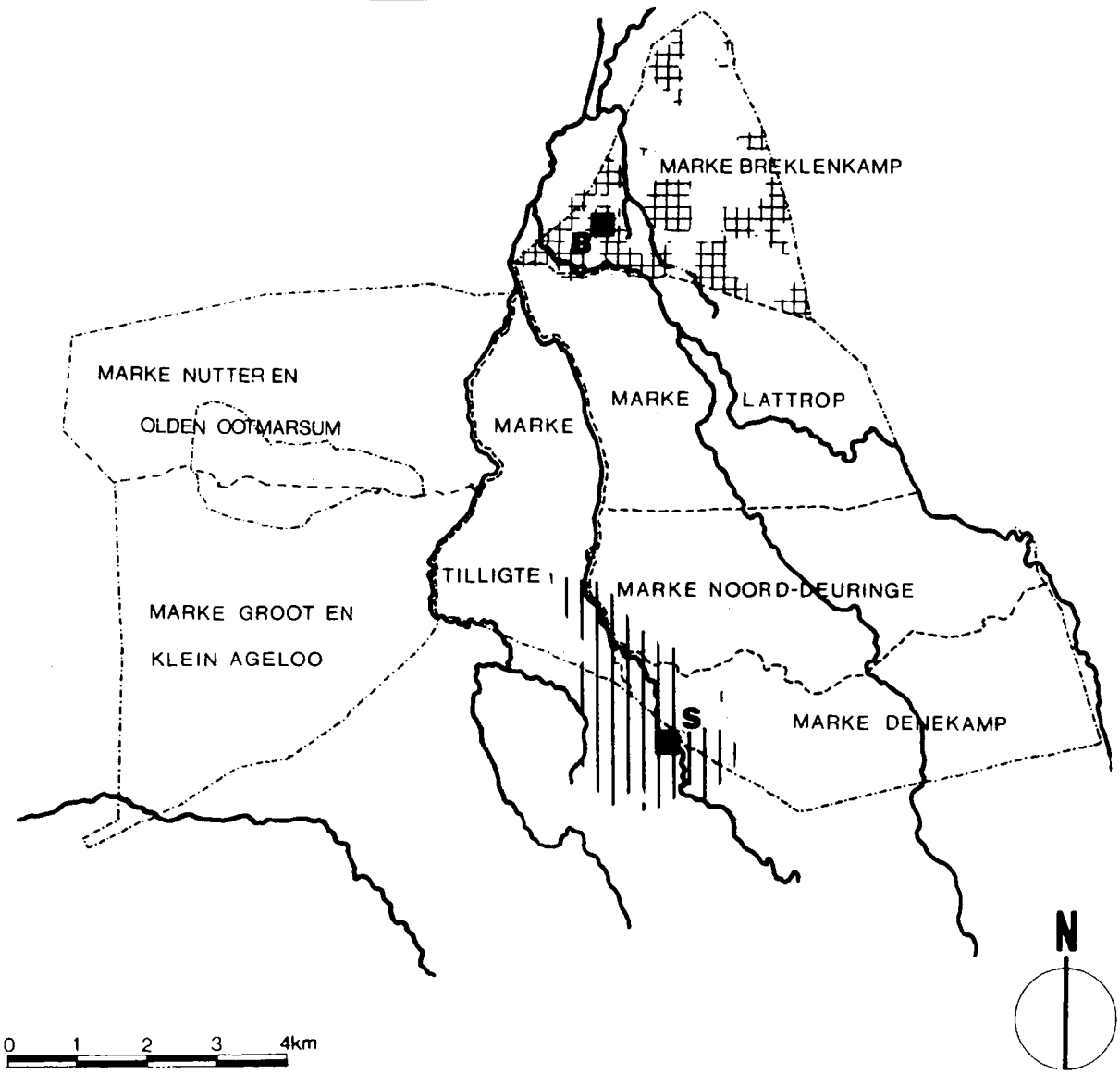

- Huidige gemeentegrens
- Markegrens
- Riviertjes en beken
- Landgoed Singraven
- Bezittingen van landgoed Twickel binnen de gemeente Denekamp
- Havezaten: **S**) Singraven, **B**) Breklenkamp

Bron: Geschiedkundige Atlas van Nederland, 1924.

Kaart 4

INFRASTRUCTUUR

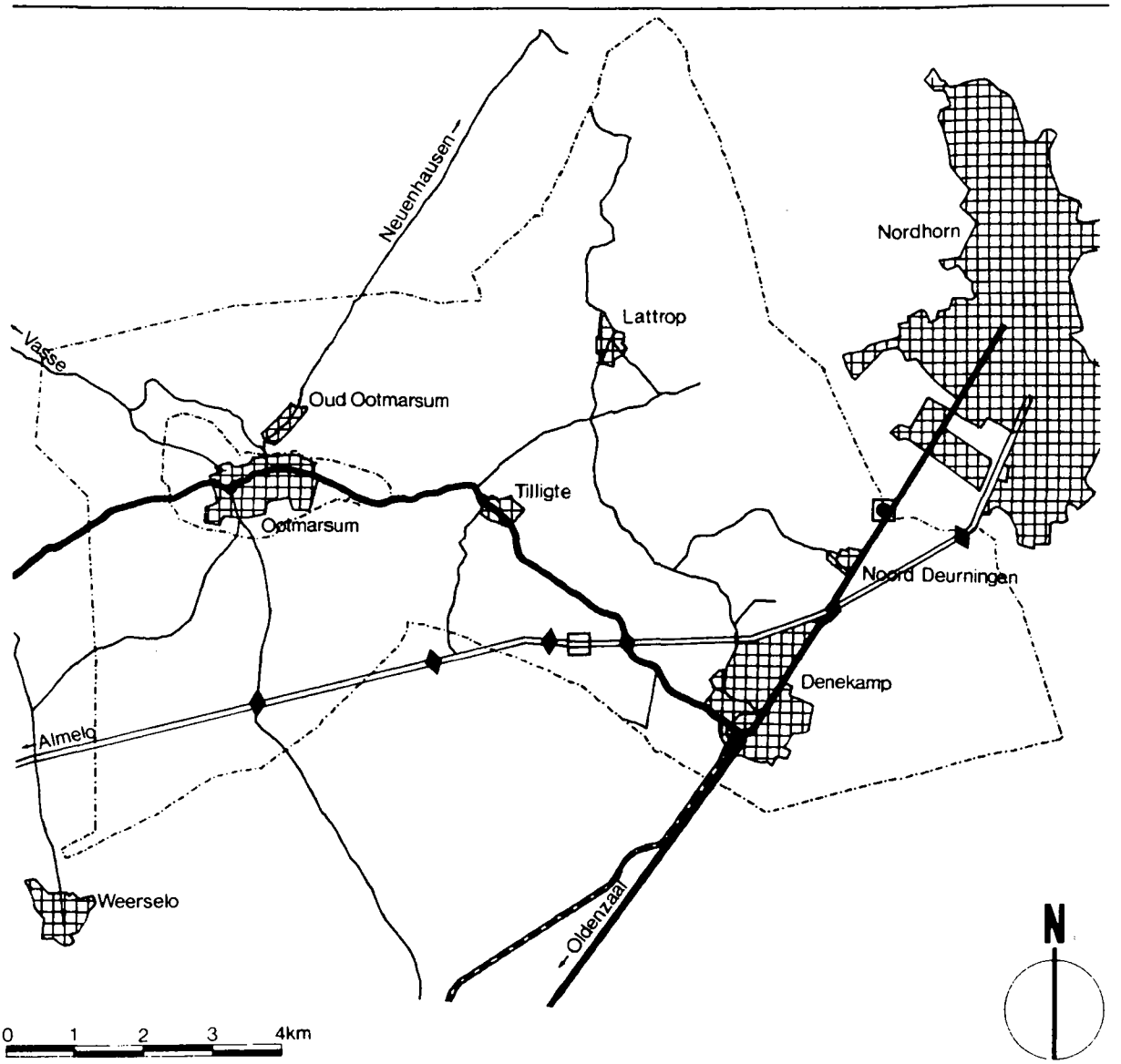

Verharde wegen omstreeks 1850
Tussen 1850 en 1933 aangelegde of verharde wegen
Opgeheven tramlijn
Voormalige, gegraven waterweg
Grenskantoor
Ophaalbruggen in 1933
Sluizen en onderleider t.b.v. kruising Kanaal Almelo-Nordhorn en Dinkel
Bebouwde kommen in 1984

Bron: Topografische kaarten van Nederland, 1850, 1935 en 1988.

Kaart 5

GEMEENTE DENEKAMP OMSTREEKS 1865

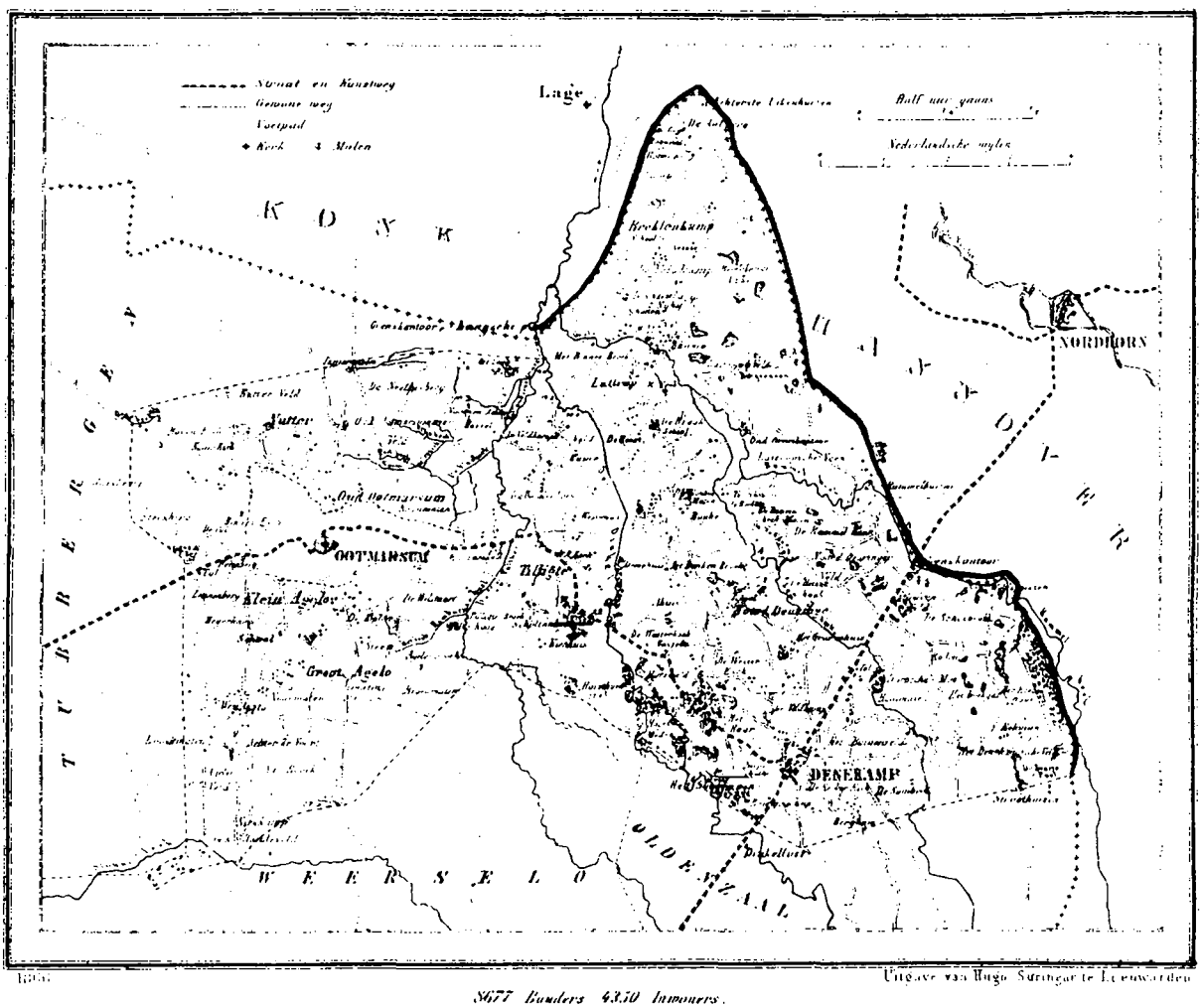

8677 Bauders 4350 Inwoners.

Uitgave van Hugo Springer te Leeuwarden

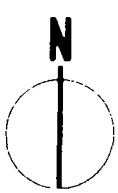

Bron: Gemeente-atlas van Nederland, 1971.

Kaart 6

GEMEENTE DENEKAMP OMSTREEKS 1972

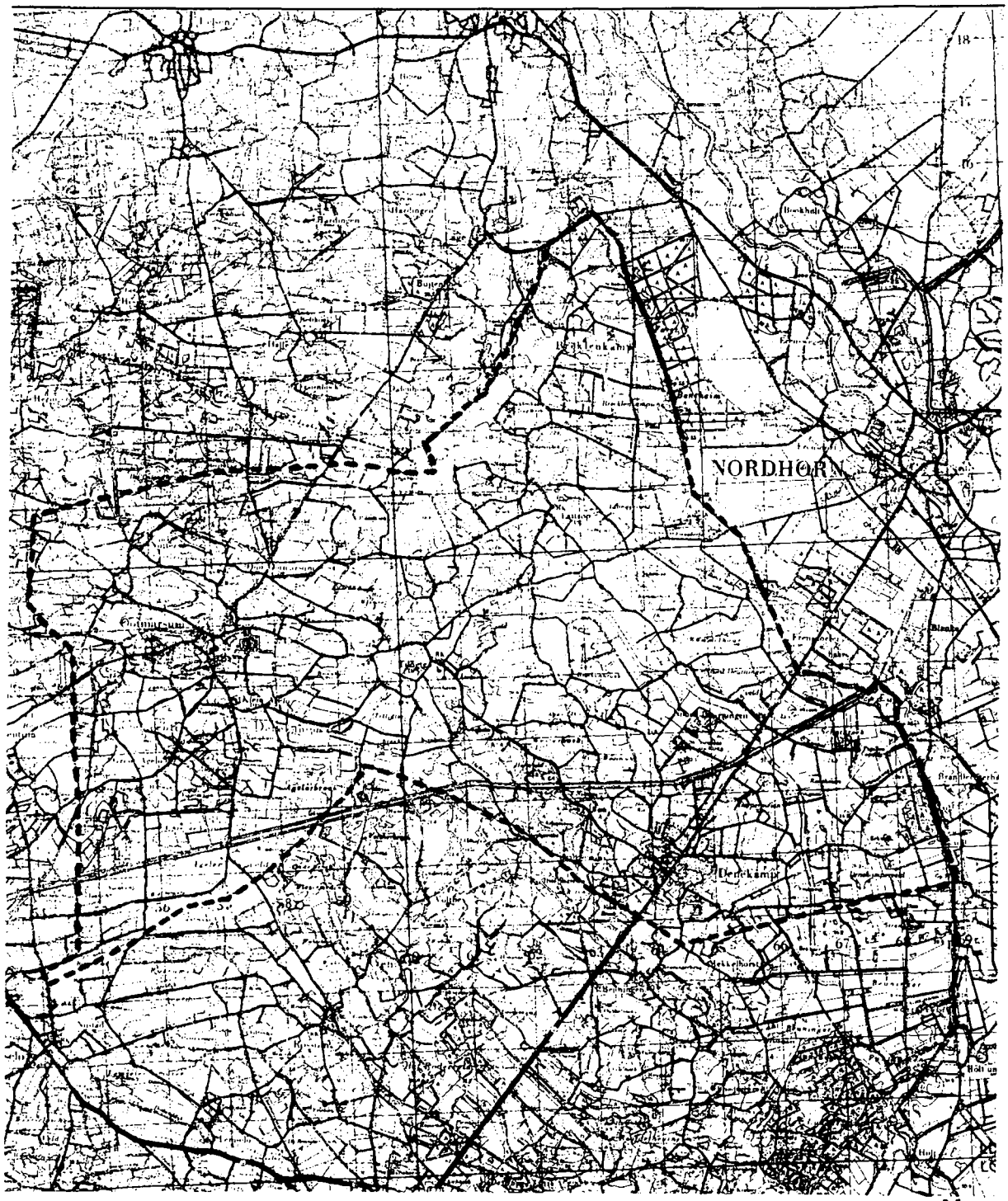

0 1 2 3 4km

N

Bron: Topografische kaart van Nederland, 1974.